

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ДО ЗАХИСТУ

завідувач кафедри світової
політики, дипломатії та
туристичного бізнесу
доц. Парфіненко А.Ю.

**Кваліфікаційна бакалаврська
робота**

на тему: «Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні»

Виконав: студент 4 курсу, групи УТМ-41
спеціальності 242 «Туризм»

Кноль А.О.

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник: доц. Посохов І.С.

_____ (прізвище та ініціали)

Рецензент: доц. Ханова О.В.

_____ (прізвище та ініціали)

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____

кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії

_____ (підпис)

Покоłodна М.М.

_____ (прізвище та ініціали)

Харків – 2025 року

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу
Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень)
перший (бакалаврський)
Спеціальність 242 «Туризм»

ЗАТВЕРДЖУЮ
завідувач кафедри
світової політики,
дипломатії та
туристичного бізнесу
доц. Парфіненко А.Ю.

“ ” _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ БАКАЛАВРСЬКУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)
Кноль Аліни Олексіївни

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи: «Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні»

Керівник роботи к.і.н., доц. Посохов Іван Сергійович
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від 22.04.2025 року № 4002-5/1862

2. Строк подання студентом роботи 10.05.2025 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

- Визначити значення поняття «релігійного туризму»
- Визначити методи та методика дослідження релігійного туризму
- Проаналізувати закордонний досвід розвитку релігійного туризму
- Проаналізувати ресурсну базу релігійного туризму в Україні
- Проаналізувати розвиток релігійного туризму в Україні
- Дослідити проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму в Україні

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. Теоретичні основи розвитку релігійного туризму в Україні
2	Розділ 2. Аналіз розвитку релігійного туризму в Україні

5. Дата видачі завдання 1.03.2025 р.

Студент

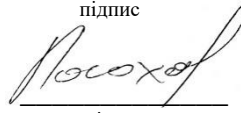

підпис

Кноль А.О.

ініціали, прізвище

Керівник роботи

підпис

Посохов І.С.

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Кноль А. О. Аналіз розвитку релігійного туризму в Україні.

Робота присвячена аналізу розвитку релігійного туризму в Україні як важливого сегмента туристичної галузі. У дослідженні розглянуто сутність, класифікацію та структуру релігійного туризму, а також охарактеризовано його місце у світовій системі туризму. Значну увагу приділено вивченню міжнародного досвіду організації та стимулювання релігійних подорожей, зокрема на прикладі країн з розвинутою паломницькою інфраструктурою. У роботі проаналізовано особливості функціонування релігійного туризму в Україні, включаючи основні об'єкти паломництва. Визначено ключові проблеми, які стримують ефективний розвиток релігійного туризму в країні, зокрема недостатній рівень туристичної інфраструктури, слабку інформаційну підтримку та брак системного державного регулювання. На основі проведеного аналізу сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення релігійного туризму в Україні, включаючи пропозиції щодо популяризації релігійних маршрутів, розвитку сервісів для паломників та активізації співпраці між державою, бізнесом і релігійними громадами.

ABSTRACT

Knol A. O. The analysis of the development of religious tourism in Ukraine.

The work is devoted to the analysis of the development of religious tourism in Ukraine as an important segment of the tourism industry. The study examines the essence, classification and structure of religious tourism, and also characterizes its place in the world tourism system. Considerable attention is paid to the study of international experience in organizing and stimulating religious travel, in particular on the example of countries with developed pilgrimage infrastructure. The work analyzes the features of the functioning of religious tourism in Ukraine, including the main pilgrimage sites. Key problems that hinder the effective development of religious tourism in the country are identified, in particular the insufficient level of tourist infrastructure, weak information support and lack of systemic state regulation. Based on the analysis, practical recommendations are formulated for improving religious tourism in Ukraine, including proposals for the popularization of religious routes, the development of services for pilgrims and the intensification of cooperation between the state, business and religious communities.

ВСТУП

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ	
1.1. Місце релігійного туризму у видовій структурі туризму.	6
1.2. Сутність та класифікація релігійного туризму	11
1.3. Закордонний досвід розвитку релігійного туризму.	16
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	
2.1. Ресурсна база релігійного туризму в Україні.	27
2.2. Аналіз розвитку релігійного туризму в Україні.	42
2.3. Проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму. . .	54
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Актуальність теми. Упродовж останніх двох десятиліть значно активізувався напрям релігійного туризму. Він посідає помітне місце як у внутрішньому, так і в міжнародному туризмі, виступаючи невід'ємною складовою сучасної туристичної індустрії. Щороку мільйони людей обирають подорожі до святих місць і релігійних центрів, поєднуючи паломництво з екскурсійно-пізнавальними турами. Релігія, як важливий чинник суспільного життя, суттєво впливає на світогляд людини, її поведінкові моделі та цінності.

На сьогодні понад 90% об'єктів туристичного інтересу у світі прямо чи опосередковано пов'язані з релігією – як активні культові центри, так і пам'ятки, що втратили своє первісне значення. Україна також має велику кількість храмів, монастирів та культових споруд різних релігій, які становлять потенціал для розвитку цього виду туризму.

Релігійний туризм в Україні перебуває на етапі становлення, проте швидко набирає популярності серед представників різних конфесій. У зв'язку з цим посилюється увага до його просування як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. Результативність розвитку паломницького туризму значною мірою залежить від якісної, продуманої та цілеспрямованої рекламної кампанії, орієнтованої на кінцевих споживачів і туристичних посередників.

Вагомий поштовх для розширення туристичної сфери загалом і релігійного туризму зокрема дало ХХ століття, коли стрімко вдосконалювались транспортні мережі та зросли можливості для подорожей. Люди отримали більше вільного часу, що дало їм змогу відвідувати релігійно значущі місця як у межах власної традиції, так і зацікавитися святинами інших конфесій.

Паломництво передбачає безпосередню участь у релігійних обрядах. Паломники зазвичай сповідують ту саму релігію, до святинь якої прямують. Інші туристичні активності – екскурсії, музеї, виставки – для них не є головними, на відміну від релігійних туристів у ширшому розумінні. Ті, хто

обирає релігійний туризм, керуються прагненням до глибшого духовного досвіду, ніж можуть отримати в місцях свого постійного проживання. Їхні подорожі мають різні цілі: відвідання святинь, знайомство з культурною спадщиною, участь у молитвах і релігійних практиках відповідно до своєї віри.

Характеристика ступеня дослідження проблеми. Проблематика становлення та розвитку релігійного туризму привертала увагу багатьох науковців, які досліджували це явище з різних позицій – від історичних аспектів паломництва до сучасних форм релігійних подорожей. Серед дослідників, які зробили значний внесок у вивчення релігійного туризму, варто відзначити таких науковців, як: Любіцева О.О., Мальська М.П., Сенін В.С., Скорченко Ю.А., Соколова М.В., Устименко Л.М., Христов Т.Т. Їхні праці охоплюють широкий спектр тем: від теоретичних основ туризму до практичних механізмів його організації у сфері паломництва. Питання класифікації та типології паломництва і релігійного туризму стали предметом дослідження таких авторів, як Бабкін А.В., Любіцева О.О., Мальська М.П., Мюллер М., Романчик С.П., Хрїстова Т.Т. та Яроцький П.Л. Їхні наукові праці аналізують різні форми релігійних подорожей, розмежовують поняття «паломництво» і «релігійний туризм», виокремлюють їх характерні риси, мотивацію учасників, цілі подорожей, а також моделі організації таких турів у світовій та національній практиці.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є релігійний туризм.

Предметом дослідження кваліфікаційної роботи є перспективи розвитку релігійного туризму в Україні.

Метою роботи є визначення перспектив розвитку релігійного туризму в Україні.

У відповідності до мети були сформульовані наступні завдання:

- визначити роль і значення релігійного туризму серед основних видів туристичної діяльності;
- дати уточнене тлумачення поняття «релігійний туризм» та охарактеризувати його ключові ознаки;

- вивчити міжнародний досвід організації та розвитку релігійного туризму в різних країнах;
- здійснити аналіз конфесійної структури населення України як основи для розвитку релігійного туризму;
- дослідити наявну ресурсну базу релігійного туризму в Україні, включаючи культові споруди, святині, паломницькі маршрути;
- проаналізувати сучасний стан і динаміку розвитку релігійного туризму в Україні;
- виявити основні проблеми, що стримують розвиток релігійного туризму, та окреслити його потенційні перспективи в Україні.

У процесі дослідження розвитку релігійного туризму використовувались різноманітні наукові підходи, що дали змогу всебічно охарактеризувати це явище. Основу дослідницької роботи склали методи емпіричного пізнання, зокрема спостереження та порівняння, які дозволили виявити специфіку функціонування релігійного туризму в Україні та за її межами. Також було застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, що сприяли виокремленню ключових ознак і складових цього виду туризму, а також методи класифікації, дедукції та індукції, завдяки яким вдалося побудувати логічну структуру дослідження, встановити взаємозв'язки між елементами туристичної діяльності.

Теоретичною та методологічною основою слугували праці провідних українських і зарубіжних науковців у галузі туризму, менеджменту, маркетингу, релігієзнавства, а також фахова література з питань рекламної діяльності у сфері туризму. Крім того, важливу роль відіграли чинні законодавчі акти та нормативно-правова база, що регулюють туристичну діяльність загалом і релігійний туризм зокрема.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, містить 65 сторінок тексту, 22 рисунки, 15 таблиць. Список літератури включає 65 найменувань літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Місце релігійного туризму у видовій структурі туризму

Туризм слід розуміти як подорож, яку людина здійснює у вільний від роботи чи навчання час, з метою оздоровлення, пізнання, духовного збагачення, участі у спортивних заходах, відвідування родичів або друзів, а також для розваг чи з інших особистих мотивів. Туристична діяльність передбачає тимчасовий виїзд за межі звичного середовища проживання, за умови, що людина не займається оплачуваною працею у місці перебування. До категорії туристів не відносяться особи, які змушені пересуватись з професійних чи інших обов'язкових причин, зокрема дипломати, військові, особи, що перебувають у довготривалому відрядженні, біженці, емігранти, а також кочові народи [3].

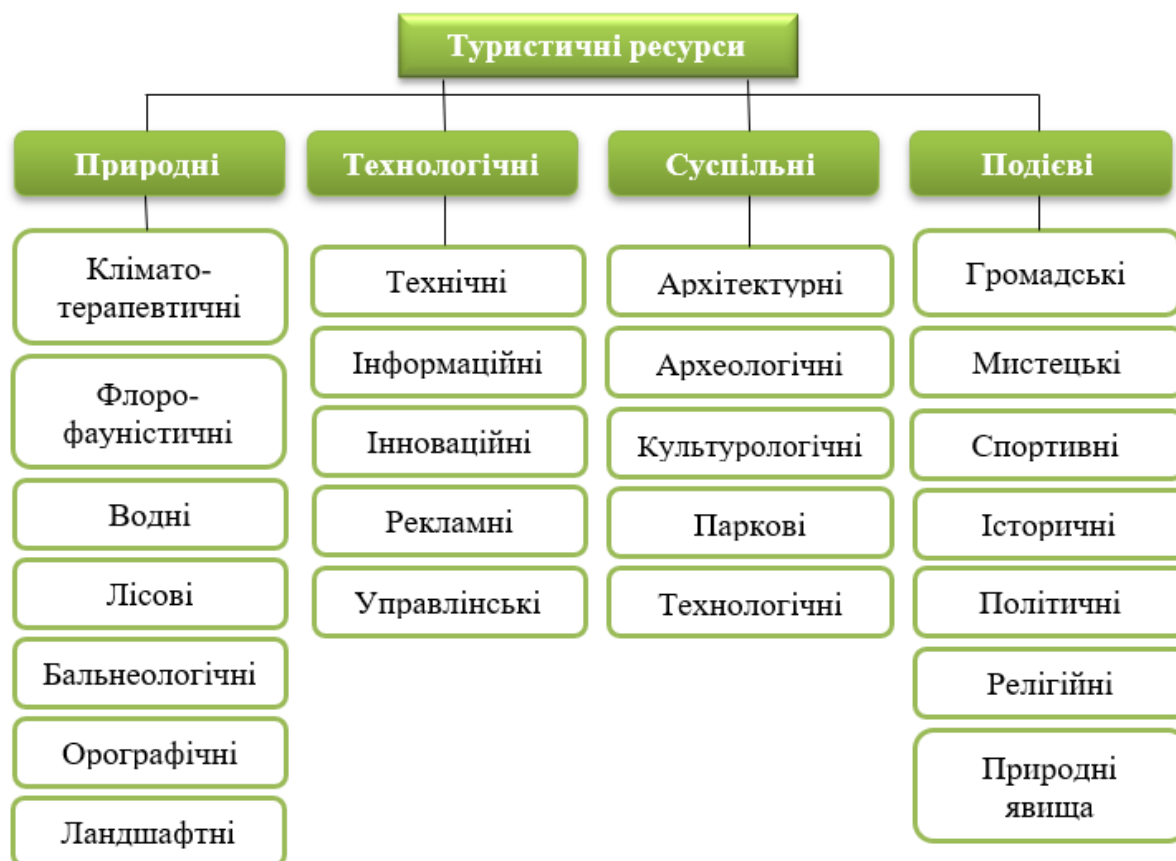

Рис.1.1. Типологія туристичних ресурсів [18]

Залежно від основної мети, яку переслідує мандрівник, туризм поділяється на різні види: пригодницький, рекреаційний, спортивний, пізнавальний (екскурсійний), реабілітаційний, екстремальний, діловий, професійно-прикладний, любительський (самодіяльний), експедиційний, комерційний, лікувально-оздоровчий, сільський (агротуризм), екологічний (зелений туризм), фототуризм, релігійний (паломницький) тощо [8, с.21–37]. Такий поділ є формою класифікації видів туризму, яка базується на цільовому призначенні подорожі.

1. Пригодницький туризм.

Цей вид туризму передбачає організацію незвичних, насичених емоціями подорожей, що нерідко супроводжуються фізичними навантаженнями. Він зазвичай проходить у природних умовах – у горах, джунглях, пустелях або інших важкодоступних місцях. Важливим елементом пригодницьких турів є використання нестандартних маршрутів і нетрадиційних засобів пересування, таких як позашляховики, човни, велосипеди, повітряні кулі тощо [38].

2. Спортивний туризм.

Спортивний туризм пов'язаний з активною участю в змаганнях або тренуваннях, що передбачають подолання складних маршрутів. До таких маршрутів належать річкові пороги, гірські перевали, скелі тощо. Виділяють два основні підвиди спортивного туризму: – активний – для безпосередньої участі у змаганнях; – пасивний – для спостереження за спортивними подіями в ролі глядача [38].

3. Пізнавальний (екскурсійний) туризм.

Метою цього виду є отримання нових знань про історичні, культурні, природні пам'ятки та традиції різних країн і регіонів. Пізнавальні тури включають екскурсії до музеїв, театрів, архітектурних ансамблів, етнографічних центрів тощо. Часто вони поєднуються з розважальними заходами та мають широку географію, не обмежену національними чи континентальними межами [44, с.39–49].

4. Екстремальний туризм.

Цей вид туризму приваблює любителів адреналіну та гострих відчуттів. Він передбачає перебування в незвичних і складних умовах, що викликають значне фізичне та психологічне навантаження. Часто екстремальні мандрівки включають ризиковані дії, як скелелазіння, дайвінг у печерах, стрибки з парашутом. Учасникам таких турів потрібна спеціальна фізична підготовка [25].

5. Діловий туризм.

Це подорожі, які здійснюються для виконання професійних обов'язків – участі в конференціях, форумах, переговорах, виставках. Діловий туризм вважається важливою частиною сучасного глобального комунікаційного процесу. Він менш залежний від сезонності та стабільно приносить прибуток туристичній інфраструктурі [22].

6. Любительський (самодіяльний) туризм.

Цей вид туризму базується на принципі самоорганізації. Туристи самостійно планують маршрут, забезпечують себе житлом, харчуванням, транспортом і вибирають об'єкти для відвідування без залучення туристичних агентств. Така форма подорожі вимагає більшої відповідальності та підготовки [25].

7. Лікувально-оздоровчий туризм.

Це подорожі з метою профілактики, лікування або загального оздоровлення організму. В програму можуть входити діагностика, лікувальні процедури, СПА-послуги, фітотерапія тощо. Рекомендована тривалість таких турів – до трьох тижнів. Цей вид туризму популярний серед людей із середнім і високим доходом. Часто витрати на нього компенсують роботодавці або держава [21].

8. Сільський туризм (агротуризм).

Агротуризм – це подорож до сільських місцевостей для відпочинку в природному середовищі. Проживання у селянських садибах, знайомство з традиціями, участь у сільських роботах, дегустація місцевої кухні – все це

входить до програми таких поїздок. У багатьох регіонах створюються спеціалізовані туристичні села для прийому гостей [3].

9. Екологічний туризм.

Екотуризм – один з найперспективніших напрямів туризму. Його суть полягає у подорожах екологічно чистими природними зонами з мінімальним впливом на навколишнє середовище. Він об'єднує мандрівників, які дбають про збереження природи, та є джерелом доходу для місцевих громад. Часто екотури включають спостереження за флорою і фауною, екскурсії на заповідні території [21].

10. Релігійний (паломницький) туризм.

Цей вид туризму має глибокі історичні корені й пов'язаний із відвідуванням святих місць, храмів, монастирів, релігійних пам'яток. Паломництво може бути внутрішнім (в межах країни) або міжнародним. Метою є духовне очищення, самовдосконалення та звернення до вищих сил. Релігійний туризм стабільно розвивається та приносить значні прибутки місцевим громадам. До найбільш відомих центрів паломництва належать Єрусалим, Мекка, Ватикан, Медіна [42]. За даними Всесвітньої туристичної організації, щороку близько 330 мільйонів людей здійснюють релігійні мандрівки [39, с.288]. Цей вид туризму є найстійкішим до глобальних криз, зберігаючи постійний інтерес мандрівників. У науковій літературі точаться активні дискусії щодо визначення сутності релігійного туризму. Його головна особливість – задоволення духовних потреб людини. Після подорожі до святих місць туристи не змінюють свою сутність, але переживають глибоке внутрішнє очищення, відновлюють гармонію та отримують новий духовний досвід [39, с.288].

Географія подорожей тісно пов'язана з релігійними мотивами, зокрема з відвідуванням місць, де розташовані святині християнства, буддизму, ісламу та юдаїзму. Відповідно до рекомендацій Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), туристичні цілі згруповані в кілька основних категорій. Серед них – відпочинок, професійна та ділова діяльність, лікування й оздоровлення,

відвідування родичів і друзів, а також поїздки з метою поклоніння святиням та відвідування релігійно значущих місць.

Рис.1.2. Основні функції релігійного туризму [3]

Місця, які людина регулярно відвідує, навіть якщо вони розташовані на значній відстані від місця проживання, з часом починають сприйматися нею як частина повсякденного простору. На цьому тлі в науковому середовищі виникають дискусії щодо поняття звичного середовища: наскільки далеко потрібно поїхати та з якою частотою відвідувати певне місце, щоб відповідати визначенню туриста [3]. У контексті релігійного туризму туристом вважається особа, яка тимчасово залишає межі свого звичного середовища (не більш ніж на один рік) з метою відвідин релігійних центрів або святих місць.

Таким чином, релігійний туризм розглядається як окремий вид туризму [39, с.288]. Як і інші його форми, він має власну внутрішню класифікацію: духовно-паломницький, екскурсійно-пізнавальний або, інакше кажучи, екскурсійний туризм із релігійною тематикою.

1.2. Сутність та класифікація релігійного туризму

Релігійний туризм передбачає подорожі до священних місць, які здійснюються під впливом релігійних переконань. Люди, які вирушають у такі поїздки, зазвичай керуються духовними міркуваннями. Серед сучасних мотивів паломництва – прагнення до духовної підтримки, надія на зцілення від важкої хвороби чи позбавлення від життєвих негараздів, бажання знайти

внутрішній спокій або добробут, а також відчутти духовну єдність з іншими віруючими [11].

Паломництво завжди пов'язане з певним місцем, яке має релігійне або символічне значення. У світі існує велика кількість таких місць. Це можуть бути вершини гір і пагорбів, незвичні скелі, самотні печери, невеликі озера, повноводні річки, священні ліси, галявини, заховані серед дерев, або поодинокі камені з отворами й орнаментами незрозумілого походження. Частина з них вважається священною через зв'язок з міфологічними істотами – богами чи богинями; інші стали відомими після того, як у них відбувалися видіння, або ж служили місцем усамітнення для святих, які залишили після себе реліквії [19]. Переконані у святій природі таких об'єктів, паломники прагнуть отримати частку благодаті, що походить від них, – у матеріальному або духовному вимірі, збережену у храмах, каплицях, печерах чи іншим чином.

Релігійний туризм поділяється на два основні види, як показано на рисунку 1.3.

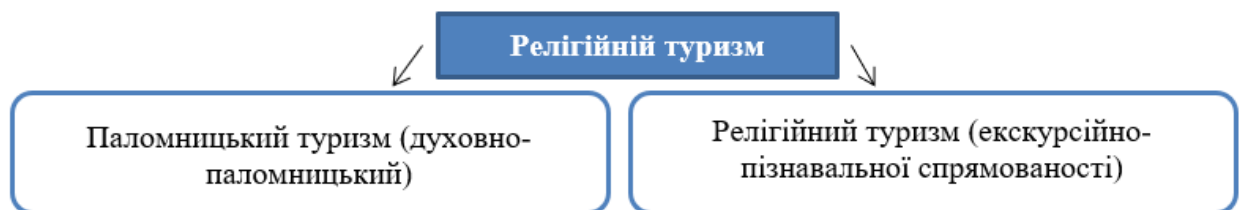

Рис.1.3. Основні види релігійного туризму [53]

У кожній з великих світових релігій існують свої особливі святі місця. Паломники, які прямують до них, прагнуть доторкнутися до глибокої духовної істини, що відкривається тим, хто пройшов складний шлях сумнівів і пошуку віри, і хто стоїть осторонь політичних протистоянь [39, с.288].

Паломництво – це подорож, що здійснюється з метою поклоніння у визначних святих місцях [35]. Особи, які практикують паломництво, нерідко вирушають у тривалі та іноді складні в логістичному сенсі мандрівки. Вони готові долати труднощі, аби виявити відданість своїй вірі, поглибити духовне життя, побачити та доторкнутися до реліквій, які шануються у світі, а також

виконати своє релігійне призначення, що вважається обов'язком кожного віруючого [43]. Саме ця мета вирізняє релігійний туризм від звичних форм відпочинку, наприклад, на курортах чи в гірських місцевостях.

Таблиця 1.1

Визначення терміну «релігійний туризм» вітчизняними дослідниками

Джерело (автор), рік	Запропоноване вивчення
І.М. Школа, Т.М. Ореховська, І.Д. Козьменко, І.Р. Лошенко, Р.В. Кравчук, 2005	Розрізняють такі види поїздок: <ul style="list-style-type: none"> • паломництво (відвідування святих місць з метою поклоніння) • пізнавальні поїздки з ціллю ознайомлення з релігійними пам'ятниками, історією релігії і релігійною культурою; • поїздки науковців, які займаються питаннями релігії.
Т.Т. Христов, 2005	Релігійний туризм - це види діяльності, пов'язані із наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що їдуть до святих місць і релігійних центрів, які розташовані поза межами звичного для них середовища. Виділяє такі різновиди: паломницький та релігійний.
А.В. Кузишкін, 2006	Виділяє два напрями релігійного туризму: паломницький та релігійний туризм екскурсійного спрямування.
М.П Мальська, М.Й. Рутинський, Н.М Паньків, 2008	Окремо виокремлюють паломництво і релігійний туризм. Паломництво - це особлива форма духовної рекреації, що полягає в духовному очищенні, спокуті й прилученні до святих віри. Релігійний туризм має основною рушійною силою культурологічну мотивацію і передбачає екскурсійне відвідування не лише визначних культових об'єктів своєї релігії, а й ознайомлення з іншими релігійно-культовими традиціями регіонів планети.
М. Мальська, В. Худо, В. Цибух, 2004	Виокремлюють такі види поїздок: <ul style="list-style-type: none"> • паломництво; • екскурсійний туризм релігійної тематики; • науковий туризм з релігієзнавчими цілями.

Джерело: [37], [26], [46]

Індустрія релігійного туризму охоплює такі складові: засоби розміщення, туристичні та транспортні компанії, заклади харчування, а також релігійні об'єкти, що представлені на рисунку 1.4.

Поняття «паломництво» та «паломники» виникли в православному християнстві, але сьогодні ці терміни стали загальноживаними і застосовуються у різних релігійних традиціях. Проте варто зазначити, що в інших релігіях паломників називають по-різному: в ісламі це «хадж», у католицизмі – «пілігрими», а в індуїзмі та буддизмі – «кора» [35].

Таблиця 1.2.

Порівняльній характеристика паломників
та релігійно-екскурсійних туристів

Параметри	Паломник	Релігійно-екскурсійні туристи
Мотив подорожі	Поклоніння, спокутування гріхів, прагнення стати ближче до вищої духовної сили.	Цікавість, інтерес, бажання подивитися на незвичайне явище, об'єкт або архітектурну споруду.
Ступінь залучення до ритуалу	Безпосередня участь, повне занурення.	Спостереження, іноді участь лише задля інтересу та отримання нового досвіду або враження.
Обмеження	В поведінці, прийманні їжі.	Як правило, відсутні або обумовлені власною філософією (вегетаріанство і т.д.).
Сприйняття шляху до пункту призначення	Розуміється як частина ритуалу, часто – необхідний компонент випробування (хадж, «шлях на Голгофу» і т.д.)	Розуміється як необхідний елемент для того, щоб потрапити в місце призначення в максимально короткі строки.
Очікування подорожуючого	Духовне прозріння, пізнання	Задоволення, враження, розширення кругозору.
Рівень релігійного усвідомлення	Високий, повне занурення в релігію, знання канонів та правил поведінки.	Знайомий з релігією поверхово або взагалі не знайомий, не знає правил поведінки, часто потребує допомоги екскурсовода.
Можливість відвідання об'єктів іншої релігійної конфесії	Виключена	Можлива і навіть бажана, так як дозволяє урізноманітнити враження, долучитися до іншої культури.

Джерело: [4]

Різні напрямки християнства мають свої святі місця. Загалом християнство поділяється на п'ять основних гілок: православ'я, католицизм, протестантизм, несторіанство та монофізитство. Туристи, що подорожують з культурно-пізнавальною чи екскурсійною метою, можуть належати до будь-якої з цих течій або відвідувати святині інших напрямків християнства.

Великою мірою характер і особливості паломницьких подорожей визначаються історією країн, їхніми міжрелігійними взаємовідносинами, роллю релігійних інституцій у суспільстві, а також географічним розташуванням і кліматичними умовами регіонів, де розташовані святині [35].

Сьогодні центрами католицького паломництва залишаються культові місця Західної Європи, зокрема Ватикан в Італії, а також відомі національні

святині в Іспанії та Франції. Для католиків характерним є особливий вид паломництва – перенесення статуї Діви Марії з однієї церкви до іншої для поклоніння, що має глибоке релігійне та культурне значення.

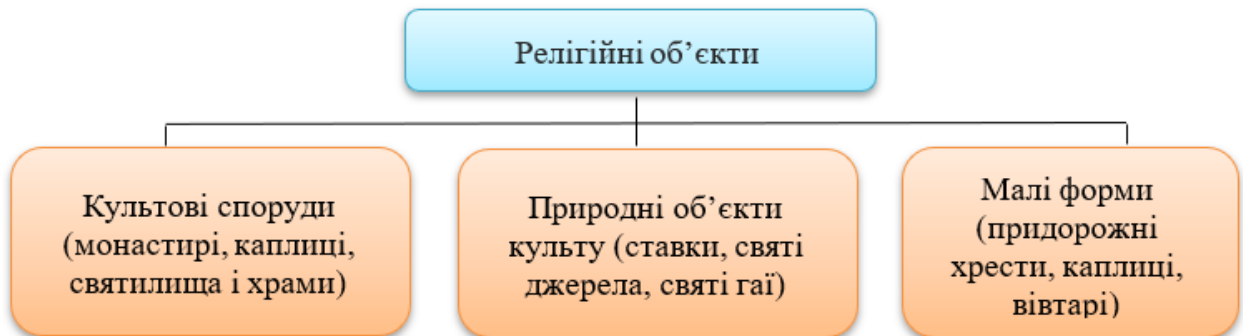

Рис.1.4. Види об'єктів релігійного туризму [53]

Організація групових паломництв – це складний процес, який вимагає значних зусиль з боку туристичних компаній [43]. Ще з часів середньовіччя існували ордени і братства, що допомагали паломникам безпечно добратися до святих місць. Сьогодні цю роль виконують спеціалізовані організатори паломництв та релігійні установи, що співпрацюють з туристичними агентствами.

Релігійний туризм умовно поділяють на три основні форми:

1. Паломництво;
2. Екскурсійні тури релігійної тематики;
3. Спеціалізовані тури.

Паломник – це людина, яка готова на певний час відмовитися від звичного способу життя, пожертвувати тимчасовими матеріальними благами заради духовних цінностей та вічних істин [19]. У рамках комбінованих турів учасники часто відвідують релігійні об'єкти, при цьому паломники і екскурсанти можуть подорожувати разом.

Релігійний туризм за способом організації подорожей поділяється на організований і неорганізований [30, с.416]. Організовані тури передбачають чіткий маршрут, комплекс послуг, узгоджені терміни та зазвичай передбачають попередню оплату. Важливим завданням туристичних компаній

є розробка ефективної стратегії для створення та просування нового туристичного продукту [29].

За кількістю учасників тури бувають індивідуальними (1-5 осіб) та груповими (6 і більше). Іноді індивідуальним вважається тур і для однієї людини, який зазвичай пов'язаний із паломництвом і може тривати кілька місяців. Такі подорожі часто є способом усамітнення, молитви і внутрішньої роботи над собою [29].

За тривалістю подорожі поділяють на одноденні та багатоденні. Одноденні тури класифікують за тривалістю: менше 3 годин, 3-5 годин, 6-8 годин, 9-11 годин і більше 12 годин.

Спеціалізовані тури передбачають перебування щонайменше 2-3 дні із відвідуванням кількох архітектурних пам'яток та релігійних святинь. Для організації таких турів іноді необхідне спеціальне благословення від духовних наставників монастирів чи соборів.

Релігійний туризм – це галузь, яка об'єднує людей зі всього світу, зацікавлених у поглибленні знань про історичні та духовні об'єкти. Вони сплачують за тур, щоб розширити свій кругозір, отримати естетичне задоволення і дізнатися цікаві факти про архітектуру, авторів споруд, стилі і періоди їх створення [43]. Важливо розуміти, що звичайна екскурсія по храму відрізняється від паломництва до чудотворної ікони цього ж храму за духовним наповненням і мотивацією учасників.

У релігійному туризмі зазвичай складаються різні групи учасників – і діти, і дорослі, тоді як паломництво частіше орієнтоване на людей зрілого і похилого віку.

Основна відмінність між релігійним туризмом і паломництвом полягає у меті поїздки, що визначає і різницю в таких аспектах, як:

- дата поїздки (залежність від релігійних свят);
- організація екскурсійного супроводу;
- об'єкти відвідування;
- вимоги до рівня сервісу;

- вік та соціальний склад учасників.

Паломництво можна класифікувати за кількістю учасників і сімейною приналежністю [59]. Існують індивідуальні, групові та сімейні паломництва, а також короткі і тривалі за тривалістю.

Часто паломництва пов'язані з релігійними святами та відвідуванням певних місць: храмів, монастирів, печер, гір, озер і навіть священних гаїв. У той час як екскурсійні поїздки з релігійною тематикою зазвичай тривають один день і цікаві як дорослим, так і дітям.

Таким чином, релігійний туризм – це багатогранне явище, яке поєднує духовні прагнення мандрівників із пізнавальним інтересом до культури, історії та архітектури сакральних об'єктів. Його класифікація охоплює різні форми, цілі, тривалість і способи організації подорожей, що дозволяє задовольнити потреби як вірян, так і звичайних туристів.

1.3. Закордонний досвід розвитку релігійного туризму

Світовий ринок релігійного туризму займає одне з провідних місць серед усіх напрямів туристичної діяльності. За даними експертів, приблизно третина з 1,4 мільярда міжнародних туристів вирушає у подорожі, пов'язані з релігією. Це становить близько 450 мільйонів поїздок, здійснених із релігійною метою [52].

На сьогодні не існує ані точної інформації щодо кількості релігій у світі, ані загальноприйнятої класифікації. Проте більшість дослідників погоджуються, що в сучасному світі нараховується приблизно 5 тисяч різних релігійних систем. До основних світових релігій зазвичай зараховують християнство, іслам і буддизм.

У таблиці 1.3 наведено чисельність вірян найбільш поширених світових релігій для зручного порівняння. З наведеної таблиці видно, що християнство є найпоширенішою релігією у світі. Її прихильники проживають майже в кожній країні, що робить християнство унікальним за географією

розповсюдження. Основними напрямками цієї релігії є католицизм, протестантизм, православ'я та інші течії християнства.

Таблиця 1.3

Кількість вірян за основними світовими релігіями, 2024 р.

Релігія	К-ть вірян, млрд.
Християнство	2, 38
Іслам	1, 91
Індуїзм	1, 16
Буддизм	0, 507
Іудаїзм	0, 014
Народні релігії	0, 43
Інші релігії	0, 061
Атеїсти	1, 19

Джерело: [54]

Станом на 2025 рік, католики становлять найбільшу частку серед християнських конфесій, налічуючи приблизно 1,406 мільярда вірян . Протестанти посідають друге місце за чисельністю, з оцінками, що коливаються від 800 до 900 мільйонів осіб . Православних християн у світі нараховується близько 220 мільйонів . До маргінальних християнських течій, таких як мормони, свідки Єгови та інші, належить приблизно 33 мільйони осіб [5].

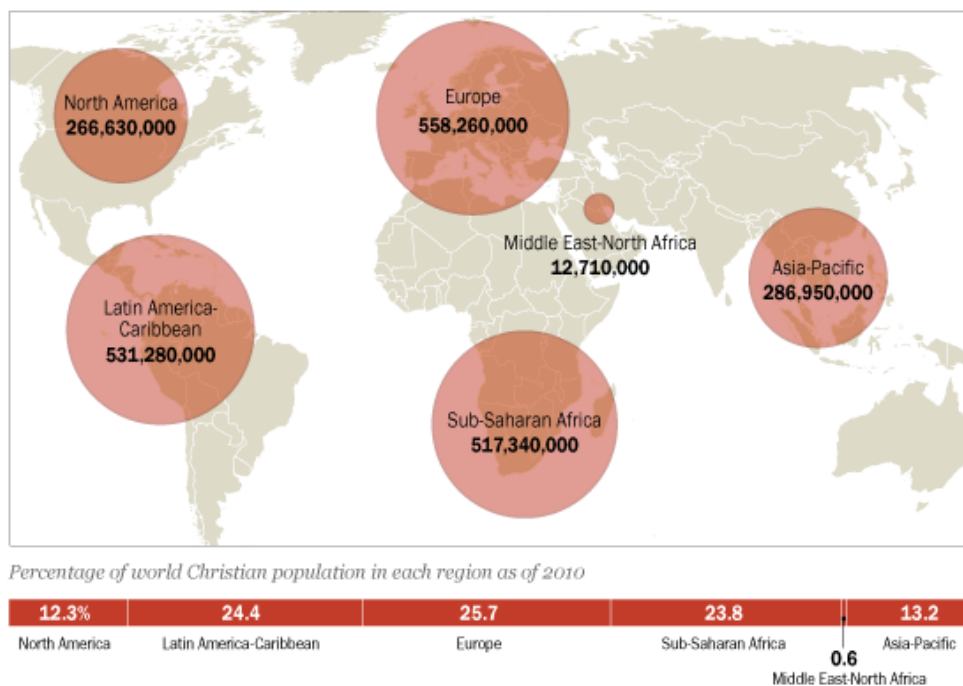

Рис.1.6. Розподіл християн за макрорегіонами світу [25]

Іслам, друга за чисельністю релігія у світі, об'єднує понад 2 мільярди вірян . Більшість мусульман (87–90%) є сунітами, тоді як шиїти становлять близько 10–13% . Найбільша концентрація мусульман спостерігається в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, зокрема в Індонезії, Пакистані, Індії та Бангладеші [54].

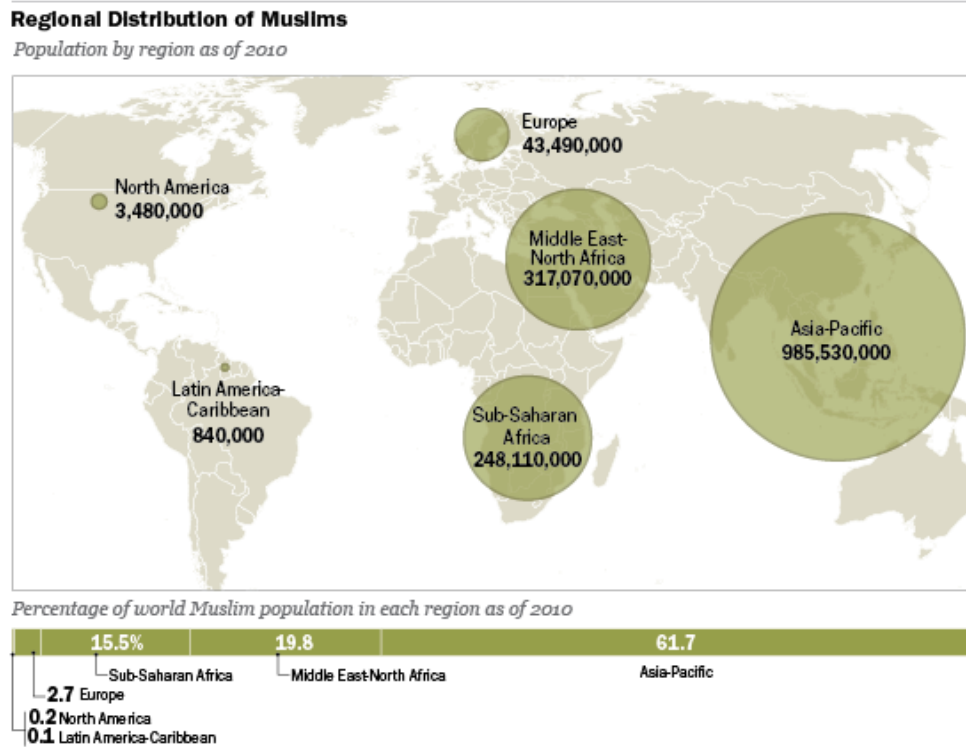
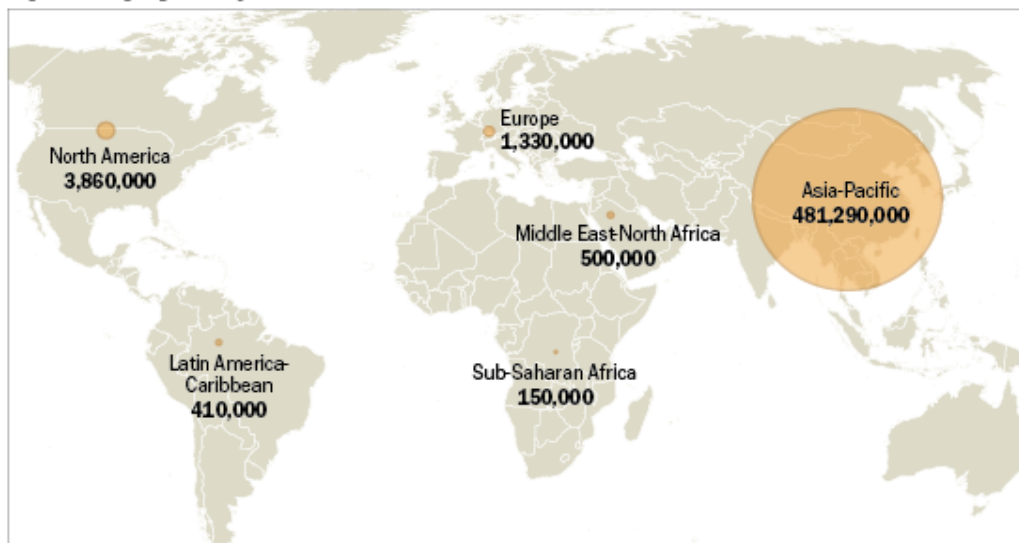

Рис.1.7. Розподіл мусульман за макрорегіонами світу [39]

Індуїзм є однією з найдавніших релігій світу, яка зберегла свою самобутність до наших днів. Переважна більшість індуїстів мешкає в Азії, особливо в Південній Азії. Основною країною поширення цієї релігії є Індія, де проживає близько 94% усіх послідовників індуїзму. Крім того, значні індуїстські громади є в Непалі, Бангладеші, Індонезії та на Шрі-Ланці. Загалом, індуїсти становлять приблизно 15% населення світу, а в межах Азії – близько 22% [54]. Згідно з даними на 2023–2024 роки, у світі налічується понад 1,2 мільярда індуїстів, що робить цю релігію третьою за чисельністю після християнства та ісламу.

Regional Distribution of Buddhists

Population by region as of 2010

Percentage of world Buddhist population in each region as of 2010

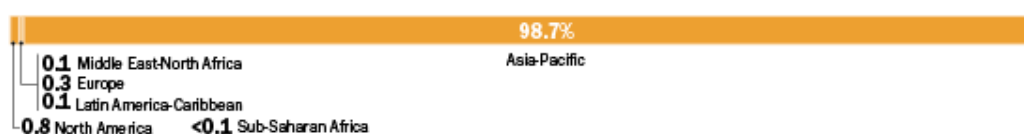

Рис.1.8. Розподіл буддистів за макрорегіонами світу [25]

Буддизм не є монолітною релігією, а охоплює велику кількість течій, шкіл і напрямків, які сформувалися протягом століть. Основними напрямками буддизму є тхеравада, махаяна та ваджраяна, кожен з яких має свої особливості у вченні, практиці та релігійній культурі. Переважна більшість буддистів – близько 87% – проживає в Азії, зокрема в таких країнах як Китай, Японія, Таїланд, В'єтнам, Шрі-Ланка, М'янма, Камбоджа та Південна Корея [54]. Загальна кількість послідовників буддизму у світі оцінюється приблизно в 500–520 мільйонів осіб, що становить близько 6–7% від усього населення планети.

Іудаїзм, у свою чергу, є однією з найдавніших монотеїстичних релігій і має відносно невелику кількість послідовників – приблизно 15 мільйонів осіб, що становить лише близько 0,2% світового населення. Основна частина єврейського населення зосереджена в Ізраїлі (близько 76%) та у США.

Точно підрахувати кількість релігійних туристів, які відвідують ті чи інші святині, досить складно. Це пов'язано з тим, що більшість культових споруд є безкоштовними та відкритими для всіх відвідувачів незалежно від

їхньої національності чи релігійних переконань. Через це неможливо однозначно визначити мету візиту кожного гостя – чи це паломництво, чи туристичний інтерес.

Рис. 1.8. Найбільш відвідувані релігійні об'єкти світу, 2024 р. [5]

З огляду на дані таблиці та графіка, можна зробити висновок, що найбільшу популярність серед туристів мають святині синтоїзму. Особливо виділяється японське Святилище Мейдзі, яке значно випереджає за кількістю відвідувачів навіть такі відомі культові місця, як Стіна плачу в Єрусалимі або Храм Гроба Господнього. Така різниця пояснюється різним сприйняттям цих об'єктів: Стіна Плачу асоціюється переважно з паломництвом, тоді як Святилище Мейдзі має більш пізнавальний, туристичний характер. Через це деякі відвідувачі можуть відчувати психологічний бар'єр перед візитом до першого, але з більшим відкриттям ставляться до другого. Крім того, Святилище Мейдзі приваблює не лише паломників, а й численних туристів, зацікавлених у культурі Японії.

Присутність храмів синтоїзму і буддизму серед найвідвідуваніших культових споруд світу пояснюється зростаючою популярністю Азіатсько-Тихоокеанського регіону як туристичного напрямку. Унікальна культура, архітектура храмів і пагод приваблюють мандрівників із різних куточків світу, зокрема з Західних країн.

Аналізуючи релігійні споруди як ресурси релігійного туризму, слід приділяти увагу тим святиням, які мають найвищу світову цінність. Зазвичай до таких об'єктів належать ті, що включені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

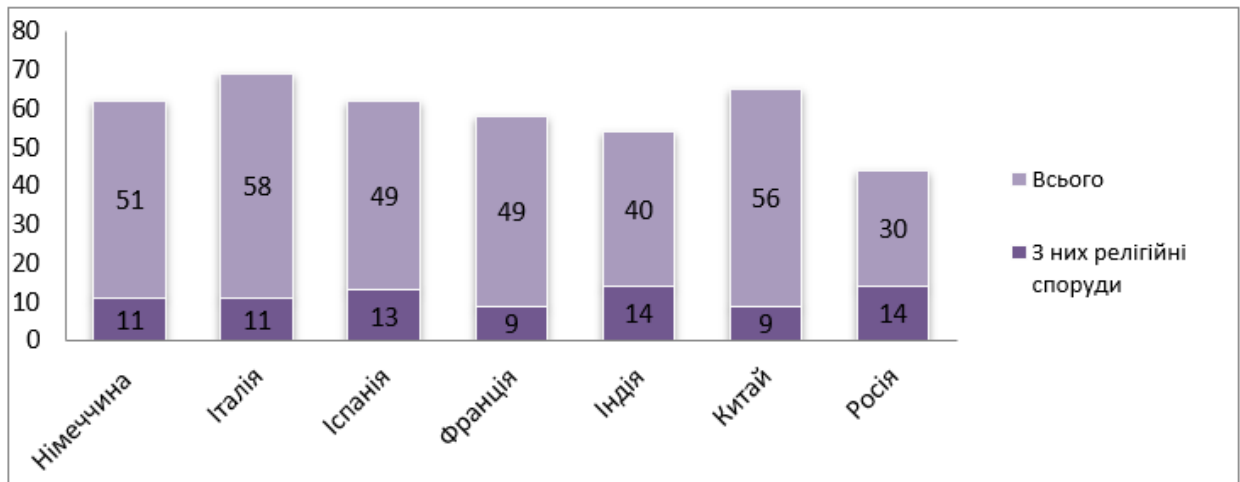

Рис. 1.8. Частка релігійних об'єктів серед об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, 2024 р.

Станом на 2024 рік у списку Світової спадщини ЮНЕСКО налічується понад 1150 об'єктів, які розподіляються на 897 культурних, близько 220 природних і понад 40 змішаних (культурно-природних) пам'яток з 167 країн світу [7].

Загалом близько 195 об'єктів із цього списку мають безпосереднє відношення до релігії – це храми, церкви, собори, монастирі, мечеті та інші культові споруди. Таким чином, релігійні пам'ятки становлять приблизно 17–18 % від загальної кількості об'єктів Всесвітньої спадщини. Ці релігійні об'єкти не лише мають величезне історичне та культурне значення, але й залишаються важливими центрами паломництва та релігійного туризму, привертаючи мільйони відвідувачів з усього світу.

Розглянемо країни, які мають найбільшу кількість об'єктів у списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Італію, Іспанію, Францію, Німеччину, Китай, Індію та Росію.

Частка релігійних пам'яток серед усіх об'єктів ЮНЕСКО в цих державах варіюється наступним чином: у Німеччині – близько 21,6 %, в Італії

– 19 %, в Іспанії – 26,5 %, у Франції – 18,3 %, в Індії – 35 %, у Китаї – 16 %, а в Росії цей показник сягає майже 47 %. Таким чином, найбільша частка релігійних об'єктів у Всесвітній спадщині зосереджена саме в Росії та Індії, що свідчить про значну культурно-релігійну цінність цих країн і їхню важливу роль у збереженні релігійної спадщини світу [7].

Проаналізуємо, як згадані країни використовують релігійні об'єкти для розвитку релігійного туризму.

В Індії релігійні пам'ятки приваблюють не лише паломників, а й численних туристів з усього світу завдяки унікальній сакральній архітектурі. Наприклад, у топ-10 найвідвідуваніших туристичних місць Індії входить Кутб-Мінар – релігійний об'єкт, що внесений до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. У 2019–2020 роках його відвідали 255 318 іноземних туристів і понад 2 мільйони внутрішніх відвідувачів.

Інший популярний релігійний об'єкт – індуїстський храмовий комплекс Акшардхам у Нью-Делі. Він орієнтований не лише на паломників, а й на туристів, пропонуючи кінозал з фільмами про релігію, музей із історичними експонатами, а також прогулянки на човнах із розповідями про індуїстську культуру та божеств. Увечері починається шоу фонтанів із підсвічуванням. Вхід до храму безкоштовний, але додаткові послуги, такі як екскурсії або квитки на шоу, є платними. Такий підхід дозволяє поєднувати паломницький і туристичний досвід без конфлікту між різними категоріями відвідувачів [49].

Хармандир-Сахіб – центральний храм сикхізму в Індії – також приймає відвідувачів будь-якого віросповідання. Для зручності паломників і туристів комплекс має чотири входи з усіх боків, щоб максимально збільшити потік відвідувачів.

Ще одним прикладом є Храм Лотоса в Нью-Делі, який щорічно відвідують понад 4 мільйони осіб. Він є одним із найбільш відвідуваних релігійних об'єктів і відкритий для представників усіх конфесій. Усередині немає релігійних символів, окрім напису «Бог понад усе», що робить це місце прийнятним для індуїстів, мусульман, християн, буддистів та інших [49].

Згідно зі звітом команди стратегічних ініціатив та урядових консультацій (SIGA) «Diverse Beliefs: Tourism of Faith. Religious tourism gains ground», Індія виокремлює два основні типи релігійного туризму: внутрішніх віруючих, які їдуть до святих місць для поклоніння, і іноземних туристів, зацікавлених у вивченні релігій, відмінних від їхніх власних [9, с. 2]. Значну увагу уряд приділяє просуванню «Шляху Будди» – маршруту, який охоплює важливі буддистські пам'ятки. Він є місцем паломництва для понад 450 мільйонів буддистів і водночас приваблює туристів, зацікавлених у культурі та історії. Впровадження цього маршруту стало результатом співпраці між міністерством туризму Індії, урядами штатів, приватним сектором і буддистськими монастирями. Мета – покращити досвід відвідувачів і сприяти сталому економічному розвитку, створюючи робочі місця. Уряд наголошує, що «Шлях Будди» має бути доступним не лише для паломників, а й для релігійних туристів, адже залучення іноземців стимулює попит і збільшує туристичні доходи [55, с. 47].

В Іспанії серед найпопулярніших релігійних споруд – Храм Спокути Святого Сімейства в Барселоні, який більше цікавить звичайних туристів, ніж паломників. Його архітектор – Антоніо Гауді, творчість якого приваблює мільйони відвідувачів. Вхід до храму платний, існують екскурсії та аудіогіди, що робить об'єкт привабливим туристичним центром.

Унікальним прикладом релігійного туризму є Маріанський маршрут – «маршрут з культурним та релігійним інтересом», що об'єднує святилища Ел Пілар, Торресьюдад, Монтсеррат, Мерітчель і Лурд. Цей маршрут поєднує духовність із природними, архітектурними й гастрономічними туристичними ресурсами, ставши одним із найпривабливіших маршрутів Південної Європи для паломників і туристів. Спочатку він мав паломницький характер, але з часом трансформувався в комплексний проєкт, що включає культуру, історію, природу і монументальні пам'ятки різних міст і селищ у зоні святилищ. Така співпраця між святилищами Іспанії, Франції та Андорри стала першим подібним досвідом у релігійному туризмі [36].

У Франції до пожежі 2019 року собор Паризької Богоматері був найвідвідуванішою пам'яткою країни. Зараз йде його реконструкція, і відкриття планується на 2024 рік. Базилика Сакре-Кер у Парижі також є одним із найпопулярніших релігійних об'єктів, щороку приваблюючи більше відвідувачів, ніж Лувр чи Ейфелева вежа [31].

Таким чином, у різних країнах релігійні об'єкти стають не лише місцями паломництва, а й важливими туристичними атракціями, що поєднують духовний та культурний досвід, сприяючи розвитку релігійного туризму в сучасному світі.

Рис. 1.9. Найбільш популярні серед туристів об'єкти Франції, 2023 р.

Попит на релігійні тури у світі зростає, і внаслідок цього з'являються компанії, які спеціалізуються на організації таких подорожей у співпраці з церквою. Церква активно підтримує цей вид партнерства, а для залучення туристів був опублікований документ під назвою «Моління - прощення, паломництва і їх художній і архітектурний аспект». Цей документ поширюється, зокрема, в Польщі та інших країнах Центральної Європи через релігійну пресу, за допомогою ділових партнерів у сфері туризму, а також на виставках і туристичних біржах. Таким чином церква разом із відповідними компаніями сприяє формуванню релігійних туристичних потоків з екскурсійною метою [2, с. 148].

У зв'язку зі зростанням популярності релігійного туризму створюються різноманітні організації та установи, які підтримують його розвиток. Наприклад, у Франції функціонує «Фонд з культурних та міжнародних заходів у горах», що має на меті захист і популяризацію культурної спадщини країни. Завдяки коштам державних та муніципальних структур фонд провів реставрацію каплиць і церков у віддалених гірських районах і організував рекламну кампанію для залучення туристів. Крім того, у Франції діє Національна асоціація директорів епархій з паломництва, яка об'єднує французьких та іноземних релігійних діячів. Значну допомогу храмам у прийомі індивідуальних туристів і паломників надає Асоціація священників Святих місць [2, с. 148].

Однією з міжнародних організацій, що займаються розвитком релігійного туризму, є Faith Travel Association (FTA) – всесвітнє співтовариство туроператорів, турагентів і інших суб'єктів туристичних послуг, які просувають релігійні тури на міжнародному ринку. Асоціація випускає періодичне видання «Шляхи віри», розраховане як на паломників, так і на релігійних екскурсантів.

Варто зазначити, що організація екскурсій у релігійних центрах має низку особливостей та обмежень. Слід розуміти, що поєднання релігійних об'єктів із туристичною діяльністю пов'язане з певними заборонами. Наприклад, вхід на Афон заборонений для жінок; у деякі індуїстські храми допускають лише індусів; у Мекку можуть потрапити лише мусульмани. Таким чином, у певних випадках навіть просте споглядання релігійної архітектури або її внутрішнього оздоблення заборонене через релігійні причини.

Іноді для проведення релігійних екскурсій необхідно отримати дозвіл від духовних органів. Наприклад, щоб відвідати деякі римські катакомби й ознайомитися з особливостями ранньохристиянського культу та мистецтва, потрібно отримати дозвіл від Папської комісії, що займається археологією.

Країни, які вирішили відкривати релігійні об'єкти для широкої публіки, отримують переваги у вигляді збільшення туристичних потоків, адже тепер їх можуть відвідувати не лише паломники, а й усі охочі туристи. Більшість релігійних екскурсій орієнтовані на людей різних конфесій, що сприяє підвищенню толерантності, повазі до інших релігій та розширенню світогляду щодо релігійного різноманіття світу. В кожній релігії існує особливий релігійний етикет, який регламентує поведінку у святинях.

Таким чином, закордонний досвід розвитку релігійного туризму демонструє важливість комплексного підходу, який поєднує збереження культурної спадщини, створення комфортних умов для паломників і туристів, а також взаємодію між релігійними установами та туристичними компаніями. Такий підхід сприяє зростанню туристичних потоків та розвитку міжкультурного діалогу у сучасному світі.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Ресурсна база релігійного туризму в Україні

Україна має ресурси для розвитку туризму, серед яких особливе значення має історико-культурна спадщина. Значну її частину становлять архітектурні пам'ятки, які збереглися до наших днів, більшість із яких є культовими спорудами. Тому одним із перспективних напрямів туристичної діяльності в Україні є релігійний туризм.

Інтерес викликають культові споруди, що належать різним релігійним організаціям України. У таблиці 2.1 наведено статистичні дані щодо релігійних організацій в Україні станом на 20 жовтня 2022 року, згідно з інформацією Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України.

Таблиця 2.1

Релігійні громади в Україні, 2022 р.

Церкви та конфесії	Релігійні громади
Православні	19209
Католики	4858
Іудаїзм	287
Іслам	265
Буддизм	63
Інші організації-деномінації	10497
Всього релігійних громад в Україні	35179

Джерело: [64]

Церковно-конфесійна приналежність значною мірою залежить від регіону. Звичайно, більшість українців сповідують православ'я, яке також представлено різними парафіями. Так, наприклад, Українська православна церква є найбільшою за кількістю релігійних громад в Україні – їх налічується 12 074. Мережа громад УПЦ майже рівномірно охоплює всі регіони країни [1]. Наступною за чисельністю є Православна церква України, яка була створена 15 січня 2018 року та офіційно зареєстрована 30 січня 2019 року. Наразі ПЦУ нараховує 6890 релігійних громад [1].

На заході України домінують католицькі релігійні громади. Найчисельнішими серед них є греко-католицькі організації – 3487 громад. Більше третини з них розташовані у Львівській області, ще третина – у Тернопільській та Закарпатській областях. Римсько-католицькі громади налічують 946, і більшість з них зосереджена в районах, де традиційно проживає польська етнічна меншина (Поділля, Житомирська область, Галичина) [1].

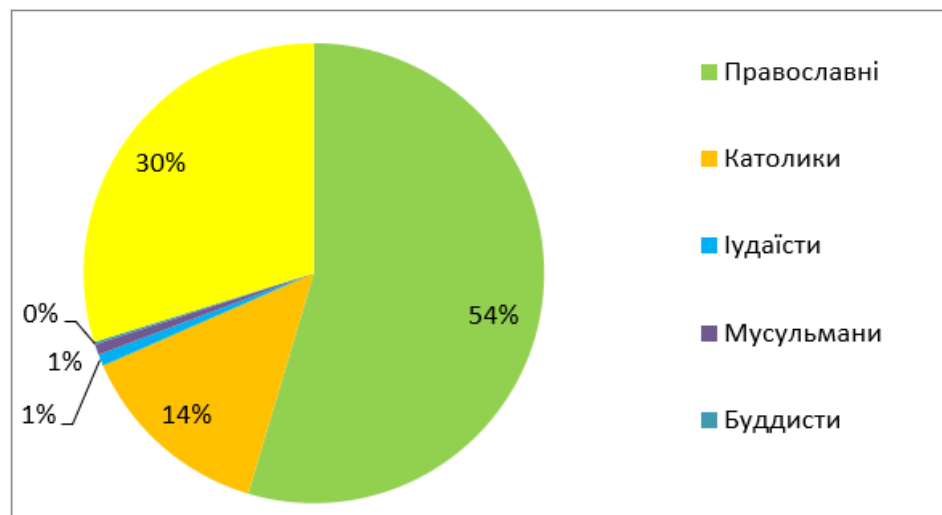

Рис. 2.1. Співвідношення релігійних організацій в Україні, 2022 р.

Протестантські конфесії демонструють дуже високі темпи зростання, це стосується як традиційних церков (Євангельські християни-баптисти, Євангельські, П'ятидесятники тощо), так і нових харизматичних спільнот. Цей процес особливо активний у південно-східних і центральних регіонах України, а також у столиці – Києві [32].

Щодо іудаїзму в Україні, то його сповідує менше одного відсотка населення, при цьому майже половина є членами асоціації хасидських хабадів Любавичів – єврейських релігійних організацій, які переважно представлені у Київській, Полтавській, Луганській, Донецькій та Дніпропетровській областях [32].

Мусульмани становлять близько одного відсотка населення України, з яких майже 70% – кримські татари. Релігії східних вірувань, такі як буддизм

та кришнаїзм, мають більшу кількість прихильників у східних регіонах країни, зокрема у Донецькій та Харківській областях [32].

Розглядаючи релігійні організації України, доцільно навести статистичні дані щодо забезпеченості основних церков і релігійних об'єднань культовими будівлями та приміщеннями.

Загальна кількість культових споруд в Україні становить 18 621. У таблиці 2.2 наведено інформацію про забезпеченість найчисельніших церков і релігійних організацій культовими будівлями та приміщеннями станом на 2022 рік.

Таблиця 2.2

Кількість культових споруд у релігійних організацій України, 2022 р.

Назва церков та релігійних організацій	Кількість культових споруд
Українська православна церква	7804
Православна церква України	3709
Українська греко-католицька церква	3088
Римсько-католицька церква в Україні	680
Духовне управління мусульман України	11
Об'єднання іудейських релігійних організацій України	19
Інші	3310

Джерело: [1]

Найбільшу долю культових споруд в Україні займають споруди Української православної церкви – 42%. Наступними за кількістю є культові споруди Православної церкви України, які становлять 20%. Українська греко-католицька церква має 16% таких споруд, а римсько-католицька – 4%. Значну частку, 18%, складають культові будівлі протестантських громад, до яких належать баптисти, євангельські християни, адвентисти, харизмати та інші. Споруди ісламу та іудаїзму займають менше 1% загальної кількості культових споруд [1].

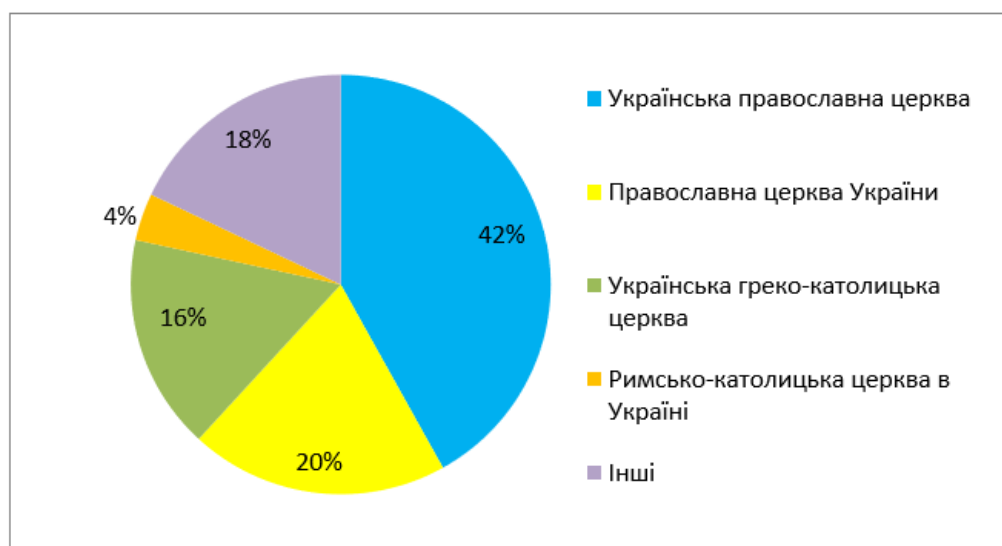

Рис. 2.2. Співвідношення культових споруд за конфесіями України, 2022 р. Сакральна архітектура є ключовим елементом у розвитку релігійного туризму. Туристів приваблюють не лише церкви та дзвіниці, а й монастирі, собори. Через це виникає потреба у класифікації культових споруд України. Водночас слід зазначити, що для релігійного туризму особливий інтерес становлять ті сакральні споруди, які вирізняються архітектурною виразністю, історичною цінністю та часто належать до національної або всесвітньої спадщини країни [1].

Рис. 2.3. Види культових об'єктів архітектури та містобудування

В Україні нараховується 18 621 культова споруда, з яких 4 173 визнані пам'ятками архітектури. За конфесійною належністю найбільша частка пам'яток припадає на церкви Української Православної Церкви – 43%. Наступними за кількістю є пам'ятки Української греко-католицької церкви, які складають 29%. Православна Церква України володіє 22% таких пам'яток, а римсько-католицька – близько 6%. Слід зазначити, що значна частина цих споруд не лише має історичну і культурну цінність, а й є важливими туристичними об'єктами, що сприяють розвитку релігійного туризму в країні [1]. З огляду на актуальні тенденції, збереження та реставрація цих пам'яток є пріоритетом для культурної політики України та важливим чинником для залучення як внутрішніх, так і закордонних туристів.

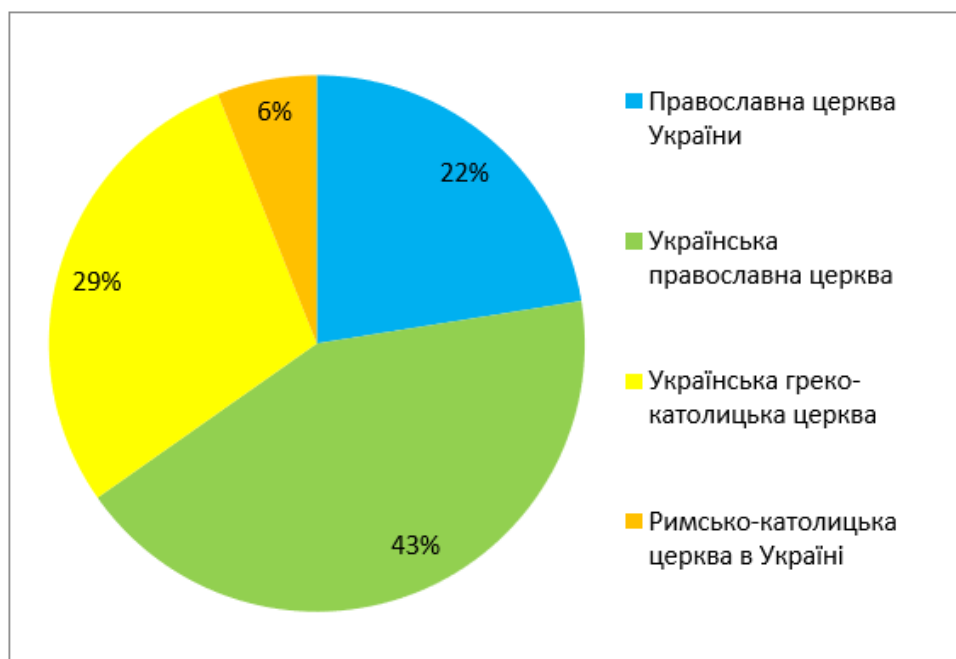

Рис. 2.4. Співвідношення пам'яток архітектури за конфесіями України, 2022 р.

Проте лише 1 645 об'єктів включені до списку пам'яток архітектури національного значення України, а 11 сакральних споруд внесені до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. На рисунку 2.5 показано кількість сакральних пам'яток архітектури національного значення у порівнянні із загальною кількістю культових споруд України [1].

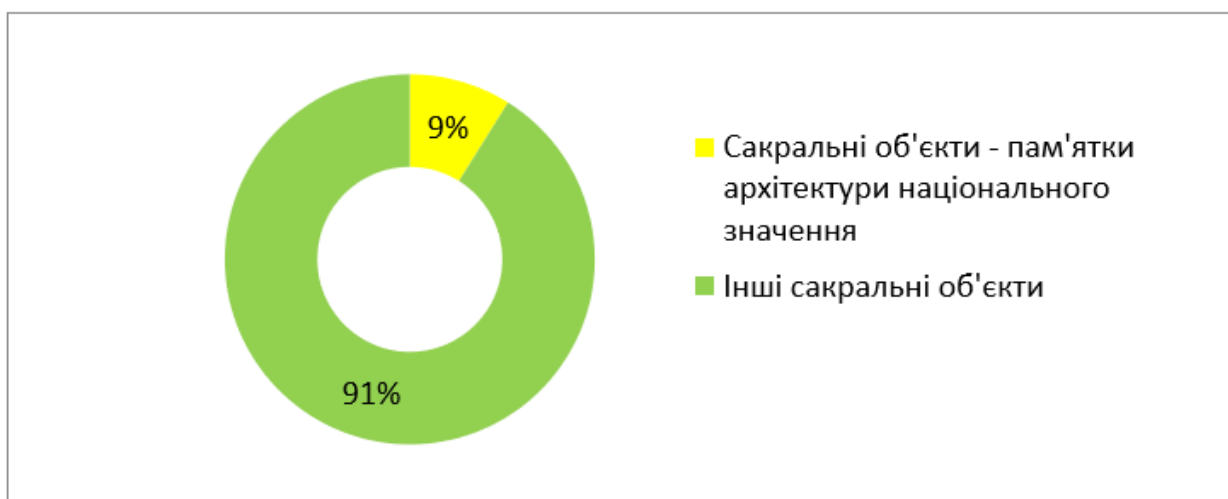

Рис. 2.6. Частка сакральних об'єктів національного значення від загальної чисельності культових споруд України, 2022 р.

Найбільша кількість культових споруд, що мають статус пам'яток архітектури національного значення, зосереджена у Львівській області – 465 об'єктів, тоді як найменша їх кількість зареєстрована в Запорізькій області – всього 1 [13]. На рисунку 2.6 наведено загальну кількість культових споруд національного значення по кожній області України.

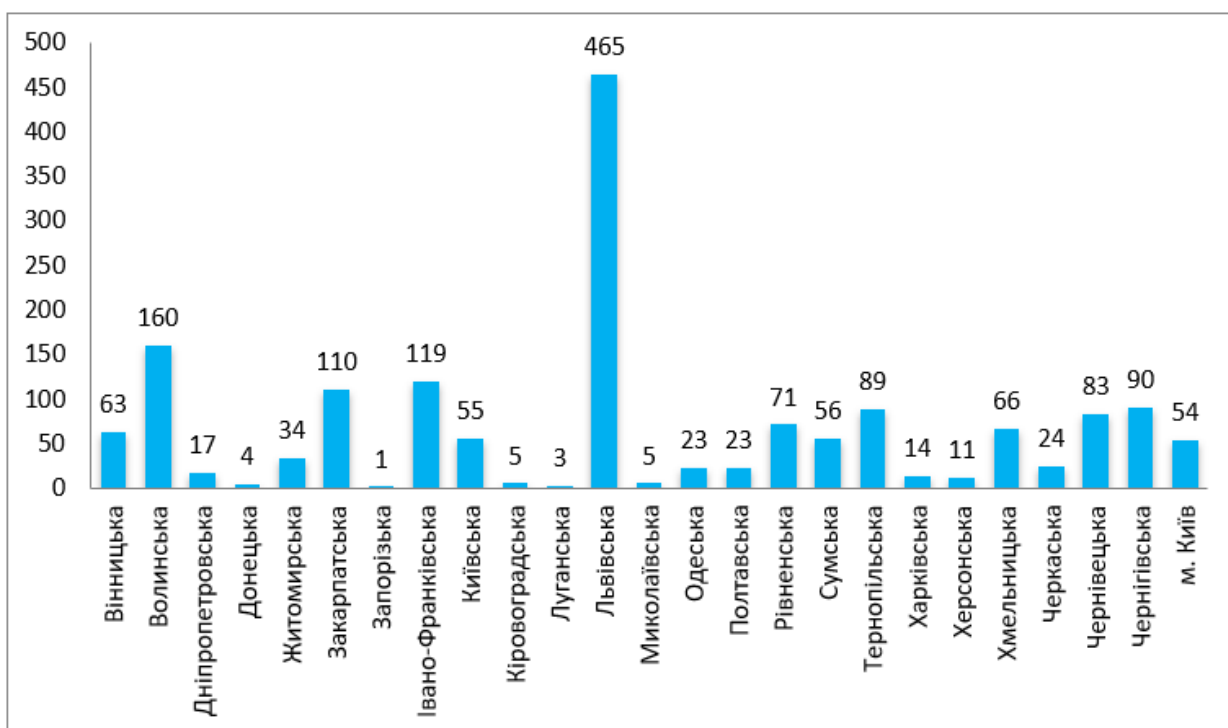

Рис. 2.7. Розподіл культових споруд національного значення за регіонами України, 2022 р. [13]

Якщо розглядати сакральні споруди національного значення в Україні, то можна відзначити, що найбільш активно розвиток релігійного туризму відбувається на заході країни – зокрема у Львівській, Волинській, Івано-Франківській та Закарпатській областях.

Таблиця 2.3

Рейтинг регіонів України за кількістю сакральних об'єктів, що включені до реєстру пам'яток архітектури України

Регіони	Храми		Мечеті	Костели	Мона- стирі	Разом	Рейтинг
	Муровані	Дерев'яні					
Вінницька	10	10	-	7	8	35	11
Волинська	29	57	-	10	10	106	2
Дніпропетровська	12	1	-	-	1	14	18
Донецька	1	-	-	-	1	2	23
Житомирська	5	7	-	6	3	21	15
Закарпатська	3	54	-	13	3	73	3
Запорізька	1	-	-	-	-	1	24
Ів.- Франківська	7	53	-	8	3	71	4
Київська	17	23	-	2	-	42	9
м. Київ	27	-	-	2	4	33	12
Кіровоградська	4	-	-	-	-	4	21
Луганська	3	-	-	-	-	3	22
Львівська	37	138	-	57	27	259	1
Миколаївська	4	-	-	-	-	4	21
Одеська	19	-	1	-	-	20	16
Полтавська	15	1	-	-	2	18	17
Рівненська	9	23	-	7	4	43	8
Сумська	32	5	-	-	3	40	10
Тернопільська	28	18	-	14	8	68	5
Харківська	9	-	1	1	1	12	19
Херсонська	5	-	-	-	2	7	20
Хмельницька	5	6	-	12	5	28	13
Черкаська	14	5	-	2	1	22	14
Чернівецька	22	31	-	1	3	57	7
Чернігівська	52	8	-	-	4	64	6
Разом в Україні	370	440	1	141	92	1044	-

Джерело: [13]

Серед численних православних святинь України найбільш відомими релігійно-паломницькими центрами вважаються:

Таблиця 2.4

Релігійно-паломницькі центри за регіонами України

Географічне районування	Релігійно-паломницькі центри
Північ	Чернігів, Ніжин, Суми, Конотоп, Глухів, Путівль, Мгар, Полтава, Глинська пустинь.
Схід	Харків, Ізюм, Святогірськ, Донецьк, Макіївка, Северодонецьк, Луганськ, Нікольське.
Південь	Одеса, Балта, Кулевча, Ізмаїл, Шабо, Білгород-Дністровський, Сімферополь, Бахчисарай, Інкерман, Севастополь, Херсонес, Ялта, Ореанда, Лівадія, Мангуп.
Захід	Почаїв, Корець, Володимир-Волинський, Кременець, Львів, Зарванця, Тернопіль, Гошів, Крехів, Чернівці, Банчени, Свалява, Мукачево, Грушево.
Центр	Чигирин, Умань, Бар, Браїлов, Могилів-Подольський, Кам'янець-Подільський, Овруч, Коростень, Чоповичі, Золотоноша .

Джерело: [41]

Найбільша кількість культових споруд національного значення зосереджена у Львівській області, яка охоплює 28% від усіх сакральних об'єктів такого рівня в Україні. На другому місці за кількістю розташована Волинська область із 10% від загальної кількості, а третю позицію займає Івано-Франківська область із 7,3% культових споруд національного значення.

Загалом Карпатський туристичний регіон, до якого входять Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська області, є найкраще забезпеченим сакральними спорудами національного значення – тут зосереджено близько 47,6%, що становить майже половину всіх таких об'єктів в Україні.

Наступним за кількістю культових споруд є Волинський туристичний район, що включає Волинську, Рівненську та Житомирську області, із 16,3% сакральних споруд національного значення. Далі йде Столичний туристичний район (Київська, Черкаська, Чернігівська області) з 13,7%, а також Подільський туристичний район (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області), де знаходиться 13,4% таких об'єктів.

Менша кількість культових споруд припадає на Слобожанський туристичний район, до якого входять Сумська, Полтавська та Харківська

області – 5,8%. Причорноморський (Одеська, Миколаївська області) та Приазовський (Херсонська, Запорізька області) райони мають відповідно 1,8% і 0,7%, а найменше сакральних об'єктів національного значення – 0,5% – розташовано у Донецькому туристичному районі (Донецька та Луганська області).

Таке нерівномірне розподілення обумовлене кількома факторами. Велика кількість сакральної архітектури різних стилів у Карпатському регіоні пояснюється «змагальним» характером релігійного життя на заході України, де з середини XIV до середини XX століття тривала боротьба та співіснування двох християнських традицій – Східної та Західної.

Особливий стиль сакральної архітектури Західної України також пов'язаний із її географічним положенням між двома великими культурно-історичними центрами – греко-орієнтальним і західноєвропейським. Крім того, ці землі були включені до складу УРСР значно пізніше, що дозволило зберегти більшу кількість сакральних пам'яток, тоді як на Сході України багато храмів було знищено, а пропаганда атеїзму посилювалася.

Важливу роль у формуванні архітектурних особливостей також відіграє конфесійна належність. Найчисленнішою в Україні є Українська православна церква – найбільша кількість її храмів знаходиться у Вінницькій (691) та Волинській (515) областях. Православна церква України (ПЦУ) найбільш поширена у Львівській (708) та Івано-Франківській (489) областях. Українська греко-католицька церква переважає у Львівській (1533) та Тернопільській (708) областях, а Римсько-католицька церква – у Львівській (115) та Тернопільській (92) областях. Духовне управління мусульман найбільше представлене у Херсонській області (5 культових споруд), а об'єднання іудейських релігійних організацій України мають культові споруди в Хмельницькій (3), Львівській (3) та Чернігівській (4) областях [1].

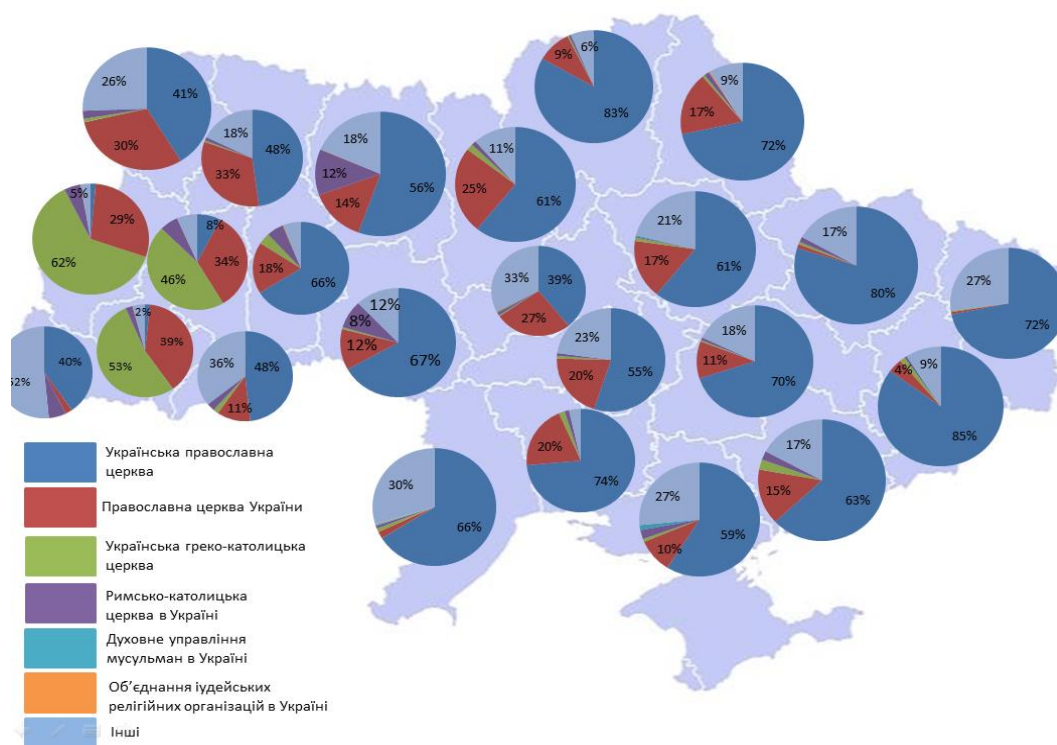

Рис. 2.8. Співвідношення сакральних об'єктів України за конфесіями, 2022 р.

Слід зазначити, що для релігійного туризму особливу цінність мають ті культові об'єкти, які відіграють важливу роль для країни, регіону або міста. Зазвичай це пам'ятки архітектури національного або місцевого значення. З 18 453 культових споруд в Україні лише 1645 включені до списку пам'яток архітектури національного значення [16]. Найбільша частка культових пам'яток національного рівня від загальної кількості сакральних споруд у регіоні припадає на Сумську область – 30%, Львівську – 21%, а також Волинську і Київську області – по 13%. Це пояснюється тим, що сакральна архітектура цих регіонів відображає не лише релігійне життя, а й історичний розвиток територій. Натомість у Донецькій, Запорізькій та Луганській областях частка таких об'єктів становить лише 1%, що пов'язано з їхнім промисловим характером і меншою увагою до розвитку релігійного туризму. На рисунку 2.8 показано кількість культових об'єктів національного значення у співвідношенні до загальної кількості сакральних споруд по областях України.

Відповідно до забезпеченості областей сакральними спорудами національного значення можна провести бальну оцінку за такою шкалою:

- понад 200 сакральних споруд – 5 балів, дуже добре забезпечено;
- 101–200 споруд – 4 бали, добре забезпечено;
- 51–100 споруд – 3 бали, середньо забезпечено;
- 11–50 споруд – 2 бали, погано забезпечено;
- 1–10 споруд – 1 бал, дуже погано забезпечено.

Таблиця 2.5

Рейтинг забезпеченості областей України сакральними об'єктами
національного значення

Бали	Області
5 балів	Львівська
4 бали	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська
3 бали	Вінницька, Київська, м. Київ, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська
2 бали	Житомирська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Черкаська
1 бал	Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська

Джерело: [1]

Лише одна область – Львівська – є дуже добре забезпеченою сакральними спорудами національного значення. Це пояснюється тим, що щороку з міського бюджету виділяються значні кошти на реставрацію та збереження храмів. Крім того, на території Львівщини розташована велика кількість дерев'яних церков, які внесені до Всесвітнього списку ЮНЕСКО і отримують підтримку цієї організації. Решта сакральних споруд у регіоні є унікальними за віком та архітектурним стилем, тому їхнє збереження є надзвичайно важливим для підтримки традицій сакрального будівництва [37].

Три області – Волинська, Закарпатська та Івано-Франківська – оцінюються як добре забезпечені сакральними спорудами. Тут також помітна значна фінансова підтримка з боку місцевих органів влади, які приділяють увагу збереженню унікальних культових об'єктів.

Середньо забезпеченими вважаються Вінницька, Київська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська області та місто Київ. Якщо у західних областях підтримка сакральної спадщини більш

прогнозована, то на Сумщині і Чернігівщині збереглися переважно церкви, пов'язані з періодом Гетьманщини. Багато з них мають історичне значення, оскільки пов'язані з іменами видатних особистостей, які були охрещені в цих храмах або фінансували їхнє зведення.

Погано забезпечені сакральними спорудами Житомирська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська та Черкаська області. Наприклад, Харківська область, колишня столиця УРСР, була під сильним впливом комуністичної ідеології, що призвело до руйнування багатьох церков або їхнього переоблаштування під господарські приміщення.

Дуже погано забезпечені культовими спорудами Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська та Миколаївська області. Це зумовлено тим, що Донецька, Луганська та Запорізька області історично були промисловими центрами, де головний акцент робився на розвиток промисловості, а не на збереження сакральної архітектури.

Таблиця 2.6

Сакральні архітектурні об'єкти України, включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

Об'єкт	Місце розташування	Створення	Стиль
Софійський собор	Київ	1037	Візантійський(первісний), бароко (сучасний)
Києво-Печерська лавра	Київ	1051	Українське бароко
Церква Спаса на Берестові	Київ	XII-XVII ст.	Українське бароко
Церква Святого Духа	Львівська обл., с. Потелич	1502	Дерев'яна архітектура
Церква Собору Пресвятої Богородиці	Львівська обл., с. Матків	1838	дерев'яна архітектура, бойківський стиль
Церква Святої Трійці	Львівська обл., м. Жовква	1720	дерев'яна архітектура
Церква святого Юра	Львівська обл., м. Дрогобич	1502	дерев'яна архітектура
Церква Святого Духа	Івано-Франківська обл., м.Рогатин	1598	дерев'яна архітектура, галицький стиль
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	Івано-Франківська обл., с. Нижній Вербіж	1808	дерев'яна архітектура, бароко
Вознесенська церква	Закарпатська обл., с. Ясіня	XVI ст.	дерев'яна архітектура
Церква святого Михайла	Закарпатська обл., с. Ужок	1745	дерев'яна архітектура, бойківський стиль

Джерело: [37]

Щодо об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні, то наразі їх налічується сім. Кожен із цих об'єктів є комплексом, що включає кілька окремих споруд чи територій. Наприклад, об'єкт «Дерев'яні церкви Карпатського регіону в Польщі та Україні» об'єднує сім дерев'яних церков на території України [37]. Ці об'єкти мають не лише культурне, а й світове історичне значення і є важливою складовою релігійного туризму в Україні.

Статус об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО забезпечує додаткові гарантії його охорони, привертає підвищену увагу з боку органів влади та місцевої громади, сприяє пріоритетному залученню фінансування на реставрацію й реконструкцію, а також стимулює розвиток туризму. Доцільно порівняти кількість об'єктів спадщини ЮНЕСКО в Україні з показниками інших європейських країн.

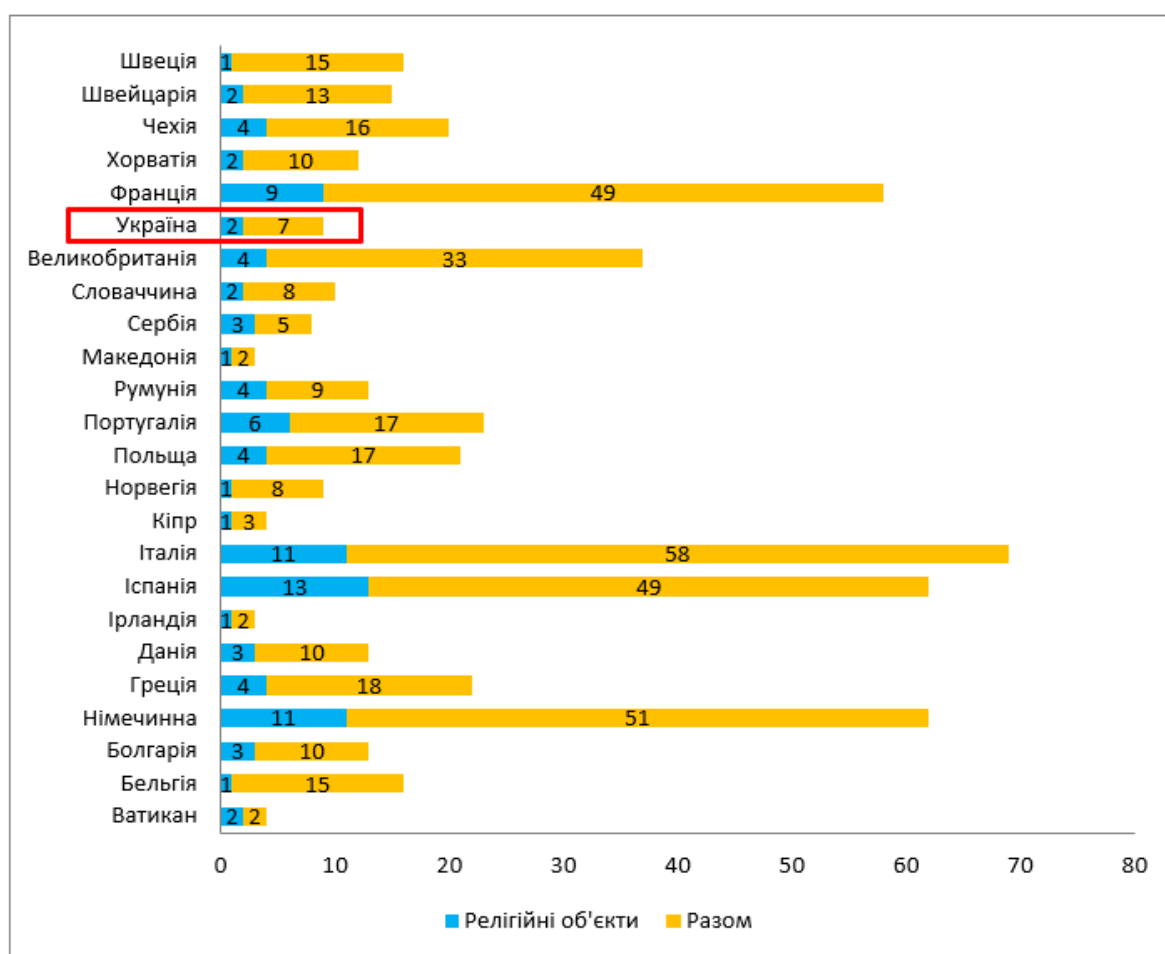
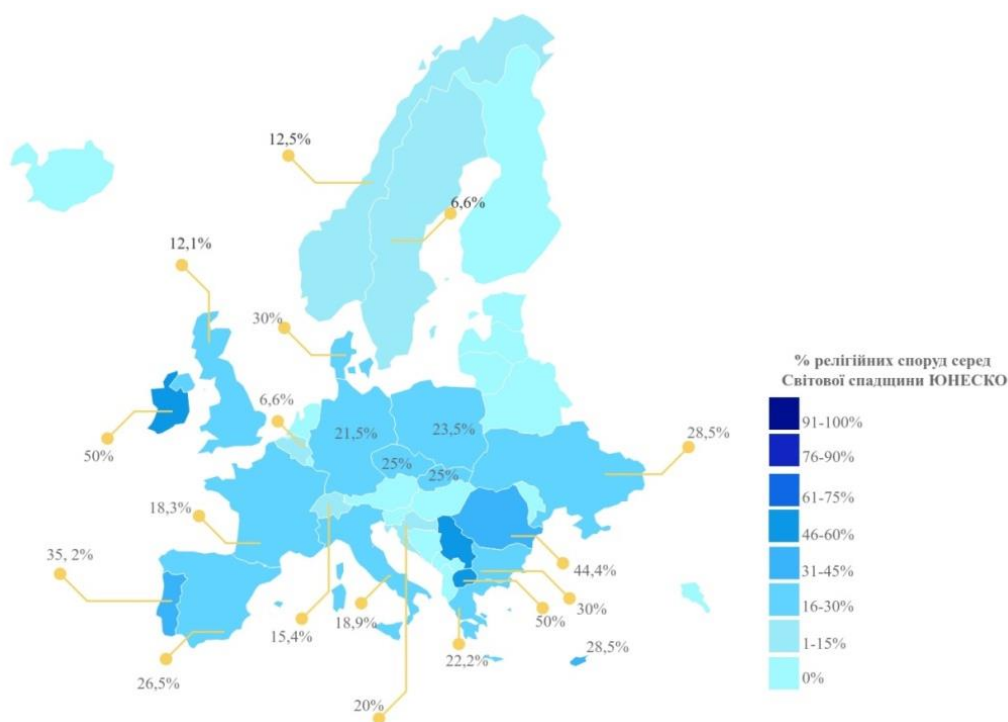

Рис. 2.10. Об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО за країнами Європи, 2024 р.

Таким чином, найвищий відсоток релігійних об'єктів серед пам'яток Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО зафіксовано у Ватикані – 100%, де всі

об'єкти мають сакральний характер. В Ірландії та Північній Македонії релігійні об'єкти становлять 50% від загальної кількості, у Сербії – близько 60%, у Румунії – приблизно 44,4%. Україна, де релігійні об'єкти складають 28,5% від загальної кількості об'єктів спадщини ЮНЕСКО, знаходиться на одному рівні з такими країнами, як Іспанія (приблизно 26,5%), Франція (близько 18,3%) та Німеччина (приблизно 21,5%) [63].

Такий показник свідчить про значну роль релігійних об'єктів у формуванні культурного туристичного потенціалу України. Вони становлять не лише історичну чи архітектурну цінність, а й є носіями духовної та національної ідентичності. Залучення таких пам'яток до туристичних маршрутів має стратегічне значення для формування повноцінної туристичної пропозиції держави. Адже саме ці об'єкти, визнані світовою спільнотою як унікальні та цінні, здатні найяскравіше відобразити ключові віхи культурного, релігійного й архітектурного розвитку України.

періоду. Кожна епоха залишила власний відбиток на розвитку культових споруд, тому мета релігійного туризму в Україні полягає не лише в ознайомленні з архітектурною красою храмів, а й у глибокому пізнанні історії та культурної спадщини країни. Сакральні пам'ятки формують унікальну атмосферу, що має велике значення для туристичної привабливості регіонів.

Особливий інтерес становлять найдавніші церковні споруди, які дозволяють простежити еволюцію архітектурних стилів та відображають ключові віхи національної історії. До таких пам'яток відносять, зокрема, Горянську ротонду в Ужгороді (X ст.), Софійський собор у Києві (поч. XI ст.), Спасо-Преображенський собор у Чернігові (XI ст.), Кирилівську церкву в Києві (XII ст.) та інші храми, що збереглися до наших днів і мають історичну цінність у межах тисячолітньої спадщини.

Особливо цінною складовою релігійного туризму є дерев'яна сакральна архітектура України, яка має давнє коріння. Попри велику культурну цінність, чимало дерев'яних храмів втрачено через природну недовговічність деревини та відсутність міцної основи. У зв'язку з цим багато таких споруд нині відтворюються у музеях просто неба – скансенах. В Україні збереглося понад 2500 дерев'яних церков, з яких близько 1000 споруджені у XV–XVIII століттях. Ще приблизно 500 таких церков існують на історичних українських територіях поза межами держави. Проте лише 18,3% цих пам'яток офіційно взято на державний облік та під охорону. До списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО занесено 8 українських дерев'яних храмів. Більшість із них розташовані на заході України і належать Українській православної церкві та Українській греко-католицькій церкві [41, с. 77].

Аналіз розподілу сакральної архітектури за регіонами засвідчує значний потенціал для розвитку релігійного туризму. Архітектурні пам'ятки репрезентують різні стилі – від візантійського і романського до бароко та модерну, – а також різні історичні епохи. Найбільшу концентрацію культових споруд мають Закарпатська, Львівська та Івано-Франківська області, де

домінує дерев'яна церковна архітектура. Чернігівська область вирізняється пам'ятками доби Гетьманщини, зокрема храмами в стилі козацького бароко.

Таким чином, сакральна архітектура відіграє ключову роль у формуванні привабливого іміджу туристичних destinations. Вона не лише підсилює культурну і духовну привабливість регіонів, але й слугує основою для створення нових екскурсійних маршрутів. Такі маршрути можуть бути цікавими для туристів різного віросповідання і слугувати основою для розвитку як релігійного, так і паломницького туризму.

2.2. Аналіз розвитку релігійного туризму в Україні

Україна має значний потенціал у сфері історико-архітектурного туризму, важливою складовою якого є сакральні туристичні ресурси. Мережа культових об'єктів, що сформувалася на території країни, суттєво варіюється залежно від регіону – на заході й сході, півночі й півдні – що пояснюється поєднанням природних, соціальних та історичних чинників.

Природні умови вплинули на матеріали, з яких зводилися храми. Наприклад, у Карпатському регіоні, де є великі запаси лісу, традиційно домінує дерев'яна сакральна архітектура. Водночас у місцевостях, де є поклади будівельного каменю, переважають кам'яні храми й монастирі.

Соціальні фактори визначали масштаб і архітектурне оздоблення культових споруд: у столиці та великих містах сакральні об'єкти мають, як правило, значні розміри, пишне оздоблення та важливе релігійне й суспільне значення.

Історичні обставини сформували не лише архітектурні стилі сакральних будівель, а й їхню конфесійну належність. Зміна державних кордонів, міжконфесійні відносини та впливи різних культур зумовили велику різноманітність архітектурних форм і релігійних традицій у межах країни.

Сьогодні релігійний туризм в Україні динамічно розвивається. З'являються туристичні компанії, що спеціалізуються на організації

паломницьких і релігійно-екскурсійних подорожей, активно функціонують паломницькі служби при храмах і монастирях.

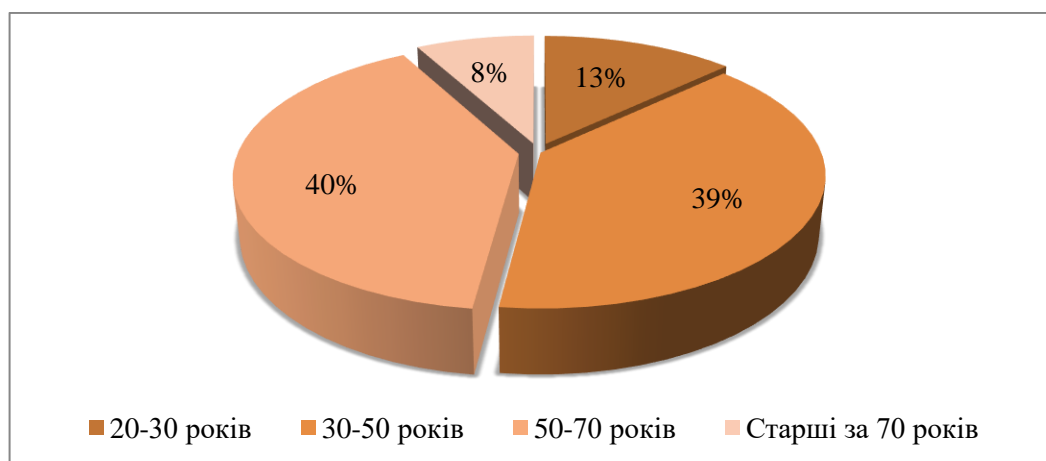

Рис.2.11. Розподіл паломників в Україні за віковими групами [44]

Згідно з наявними даними, найбільша кількість паломників в Україні припадає на вікову групу від 50 до 70 років (40%), у той час як найменшу частку серед паломників в Україні становлять особи віком понад 70 років (8%). Це свідчить про те, що саме в цьому періоді життя багато людей приходять до віри, починають цікавитися святинями та здійснювати поїздки релігійного характеру.

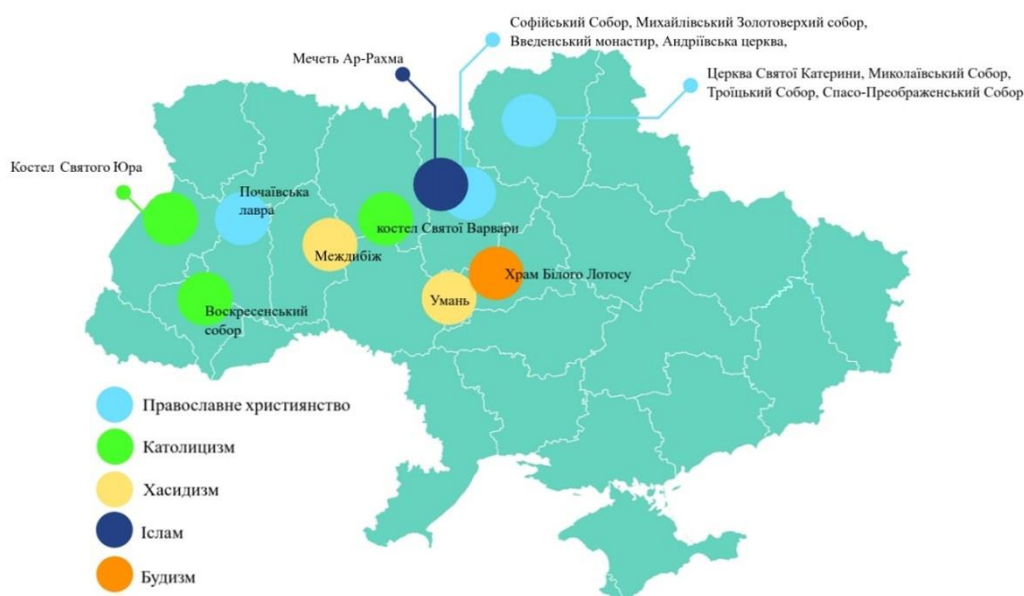

Рис. 2.12. Основні центри релігійного та паломницького туризму в Україні, 2025 р.

Серед перспективних напрямків для розвитку міжнародного релігійного та паломницького туризму в Україні можна виокремити низку центрів, які мають значну духовну, культурну та історичну цінність.

Кількість охочих долучитися до релігійно-екскурсійних подорожей в Україні постійно зростає. Серед найпопулярніших релігійних об'єктів варто виокремити Києво-Печерську лавру, Почаївську лавру, Маріїнський духовний центр у Зарваниці та Святогірську лавру. Зростання інтересу до релігійного туризму відзначається як серед внутрішніх, так і серед іноземних туристів, зокрема представників української діаспори, які прагнуть поєднати подорож із духовним відновленням і культурною самоідентифікацією.

Разом з тим, складно точно визначити кількість відвідувачів сакральних об'єктів, що мають саме релігійно-екскурсійну мету, адже ці місця відкриті як для паломників, так і для звичайних туристів, які цікавляться історією, культурою чи архітектурою.

Найбільш відвідуваною релігійною пам'яткою України залишається Софійський собор у Києві. У 2023 році Музей Національного заповідника «Софія Київська» прийняв 227 тисяч осіб. Серед них 44 тисячі становили учні та студенти. Екскурсійне обслуговування отримали 45 тисяч відвідувачів, а ще 14 тисяч осіб скористалися правом безоплатного входу [49].

Рис. 2.14. Відвідування національного заповідника «Софія Київська», 2024 р.

Згідно зі статистичними даними, у музеях заповідника було організовано 2176 оглядових екскурсій, 144 тематичні, 120 індивідуальних, 7 екскурсій для урядових делегацій, а також 118 екскурсій іноземними мовами [49].

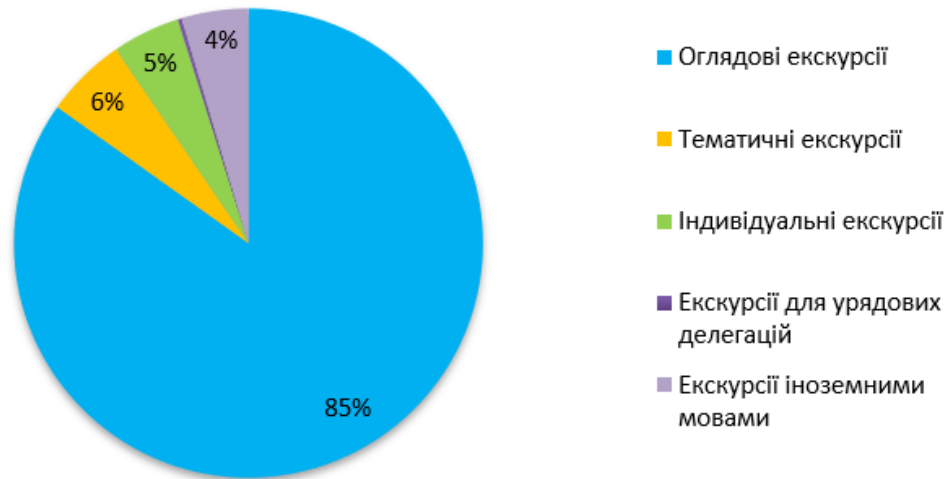

Рис. 2.15. Співвідношення проведених екскурсій на території національного заповідника «Софія Київська», 2024 р. [49]

Якщо розглядати саме територію заповідника, то загальна кількість відвідувачів «Софії Київської» становила 165 тис. осіб. Найбільше відвідувань зафіксовано на території Софійського музею – 144 тис. осіб, а також на оглядовому майданчику Андріївської церкви – 21 тис. осіб. За надані платні послуги заповідник отримав 19 746 тис. гривень. «Софія Київська» є показовим прикладом ефективної організації релігійного туризму: тут діє чітка система цін на послуги, а інфраструктура орієнтована як на паломників, так і на звичайних туристів.

Популярність цього об'єкта пояснюється передусім тим, що Софійський собор включено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Крім того, адміністрація заповідника демонструє високий рівень роботи щодо поєднання туристичної діяльності з церковною. Зокрема, тривають реставраційні роботи, поповнюються музейні фонди, активно застосовуються сучасні цифрові технології. У соборі реалізовано проекти з віртуальної реальності, які відтворюють інтер'єрні елементи, зокрема князівський портрет XI ст. і

іконостас XIX ст.; створено ігрові VR-додатки; постійні експозиції доповнено тактильними матеріалами для осіб з вадами зору. Упроваджуються освітньо-пізнавальні програми для людей із порушеннями слуху та зору: адаптуються тексти за принципами спрощеної мови, залучаються сурдоперекладачі, проводиться тифлокоментування. Усе це сприяє зростанню популярності об'єкта серед відвідувачів [49].

Іншим прикладом успішного поєднання релігійної та туристичної функції є Києво-Печерська Лавра, що наразі входить до складу Києво-Печерського заповідника. У 2023 році її відвідали 724 тис. осіб [22]. На території Лаври працює низка музеїв, які не тільки зберігають культурну спадщину, а й виконують рекламну функцію, привертаючи увагу до монастиря. Серед них – музеї історичних коштовностей, мікромініатюр, друкарства, народної декоративної творчості, музичного, театрального та кіномистецтва, а також виставки з приватних колекцій. Окрема експозиція присвячена історії лаврських печер. Для зручності туристів і паломників облаштовано готелі при Києво-Печерській Лаврі, Михайлівському Золотоверхому монастирі, а також у Голосіївській, Феофаніївській та Китаївській пустинях. Розвиток туристичної інфраструктури є додатковим чинником, що стимулює інтерес до цих об'єктів.

Ще одним релігійним об'єктом, перспективним для туризму, є Свято-Успенська Святогірська Лавра, яка входить до складу Святогірського державного історико-архітектурного заповідника. Тут проводяться екскурсії на теми: «Історія Святих Гір в археологічних та архітектурних пам'ятках», «Історичні пам'ятки і пам'ятні місця Святогірського Успенського монастиря», «Пам'ятники історії та монументального мистецтва Святогірського історико-архітектурного заповідника». У 2021 році на території заповідника проведено 1028 екскурсій, які охопили 20 тис. осіб, з них 5 тис. отримали безкоштовне обслуговування, у тому числі 3,8 тис. учнів і студентів.

Туристів також приваблюють релігійні об'єкти доби Гетьманщини, навколо яких існують численні легенди та міфи. Популярністю користуються

такі пам'ятки, як Спасо-Преображенський собор – найдавніший храм Київської Русі, П'ятницька церква, Троїцький собор, Свято-Успенський Єлецький монастир, а також колекція іконопису, що зберігається в заповіднику «Чернігів Стародавній». Щомісяця заповідник відвідують від 20 до 30 тисяч осіб [47].

Значний потік паломників в Україну формують іудеї, які прибувають до синагог і меморіальних місць у Києві, Львові, Жовкві, Белзі. Особливо чисельні групи складають хасиди, які відвідують могилу засновника хасидизму Баал Шем Това в місті Меджибіж, Рабі Нахмана в Умані, Леві Іцхака в Бердичеві, Мордехая Тверського в Житомирі, Іехіля Міхеля в Новограді-Волинському та інші святі місця [60].

Могила Рабі Нахмана в місті Умань є одним із ключових об'єктів релігійного туризму в Україні, що відіграє важливу роль у формуванні паломницьких потоків, зокрема серед представників хасидської громади. Щороку це місце відвідують тисячі прочан, передусім під час святкування іудейського Нового року – Рош га-Шана.

Протягом останнього десятиліття спостерігалось коливання чисельності паломників, що пояснюється як епідеміологічними, так і безпековими факторами. Найбільше паломників-хасидів приїхало в Умань у 2017 році – понад 40 тисяч осіб, у 2018 році їх кількість становила 28 тисяч, а в 2019 – 26,9 тисячі [48]. У 2020 році внаслідок пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею обмежень на в'їзд до України, чисельність прочан знизилася до близько 3 000 осіб. У 2021 році, попри збереження карантинних заходів, кількість паломників зростає до 30 000. У 2022 році, незважаючи на початок повномасштабного російського вторгнення, Умань відвідали приблизно 23 000 осіб. У 2023 році зафіксовано понад 35 000 прочан, а у 2024 – понад 30 000, що свідчить про стабільний інтерес до цього об'єкта, навіть в умовах військових загроз [48].

Таким чином, могила Рабі Нахмана в Умані залишається визначним центром релігійного туризму міжнародного рівня. Її популярність серед

хасидів з усього світу, насамперед із Ізраїлю, США та країн Західної Європи, забезпечує сталий туристичний потік до України навіть за умов загроз безпеці та глобальних викликів.

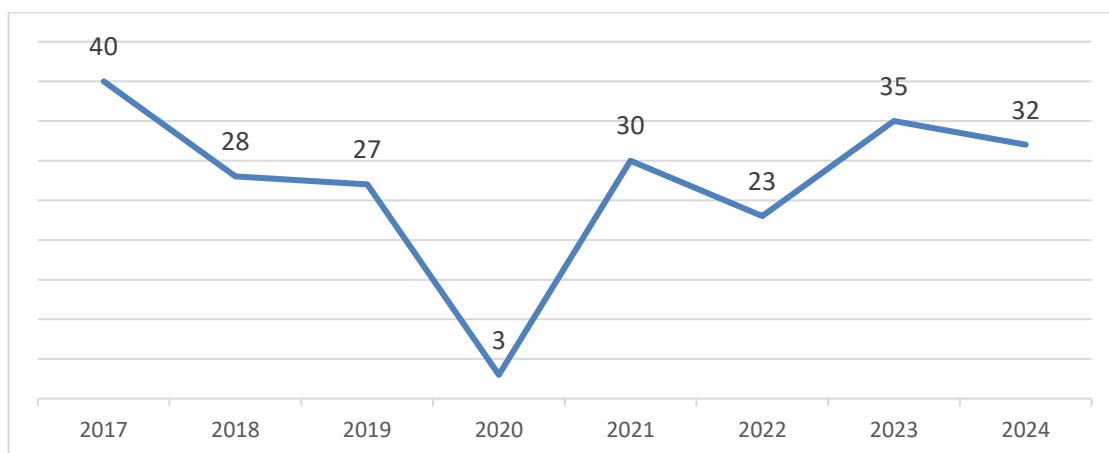

Рис. 2.16. Динаміка відвідувань могили Рабі Нахмана в м.Умань, тис.осіб [49]

Почаївська Лавра є одним із найбільш відомих релігійних об'єктів в Україні, що приваблює як паломників, так і звичайних туристів. Хоча офіційна статистика її відвідуваності наразі відсутня, за даними окремих джерел щороку лавру відвідує приблизно 500 тисяч осіб. Аналогічну кількість відвідувачів щороку приймає й Марійський духовний центр у Зарваниці, який входить до двадцятки найбільших паломницьких центрів Європи [24].

Аналіз розміщення сакральних об'єктів України за адміністративно-територіальним принципом свідчить про значний потенціал їх використання в туристичній сфері. Ці об'єкти доцільно включати до програм релігійно-екскурсійних турів та екскурсій. У межах дослідження були проаналізовані маршрути та тури, які пропонують провідні українські туроператори, зокрема «Навігатор Україна» та «Країна ЮА», а також локальні туристичні агентства обласних центрів і туристичний портал «Igotoworld». Метою аналізу було виявлення ключових сакральних об'єктів, що найчастіше репрезентуються у межах релігійного туризму.

Варто зазначити, що ступінь залучення релігійних об'єктів до туристичного продукту суттєво варіюється залежно від регіону. Наприклад, у

Києві практично кожна оглядова екскурсія включає такі культові пам'ятки, як Михайлівський Золотоверхий собор, Києво-Печерську лавру та Національний заповідник «Софія Київська». Ці об'єкти мають не лише релігійне, а й архітектурне та культурно-історичне значення, тому їхнє включення до екскурсійних маршрутів є обов'язковим для комплексного ознайомлення з українською культурою.

У Сумській області сакральна архітектура також активно використовується у туристичних маршрутах. Найчастіше до них включають Кафедральний Покровський собор, Введенську, Михайлівську, Георгіївську церкви, а також Воскресенський і Троїцький собори. Багато з цих споруд датуються періодом Гетьманщини та пов'язані з видатними історичними постатями, що сприяє зростанню інтересу до них як з релігійної, так і з культурно-історичної точки зору.

У Південному регіоні України релігійні об'єкти представлені у туристичних маршрутах значно меншою мірою. Це зумовлено специфікою туристичних запитів: у таких містах, як Одеса, Херсон, Миколаїв та Запоріжжя, пріоритетними залишаються рекреаційні ресурси, насамперед пов'язані з морським відпочинком.

У західних областях України туристичні маршрути часто поєднують елементи природної краси та сакральної архітектури. Зокрема, в регіоні активно розвиваються екологічні маршрути, що охоплюють гори, ліси, лікувально-рекреаційні ресурси, а також дерев'яну церковну архітектуру. Таке поєднання сприяє культурному просвітництву та формуванню стійкого інтересу до регіону з боку туристів.

При дослідженні релігійного туризму важливо враховувати його переважно пізнавальну, а не культову мету. Тому аналіз туристичних продуктів, спрямованих на ознайомлення з релігійними об'єктами, доцільніше проводити окремо від вивчення діяльності паломницьких організацій. У межах дослідження було проаналізовано тури двох провідних туроператорів – «Навігатор Україна» та «Країна ЮА». За результатами аналізу встановлено,

що релігійно-екскурсійні тури на основі сакральних об'єктів створені у 14 областях України. Усього зафіксовано 21 тур, що мають чітке релігійно-пізнавальне спрямування.

Основну частину таких турів формують маршрути, що охоплюють декілька міст у різних регіонах, тому їх доцільно відносити до кількох областей одночасно. Активно просуваються на ринку релігійно-екскурсійні тури в Полтавській, Черкаській та Чернігівській областях, де сакральні об'єкти нерідко пов'язані з життям видатних діячів української історії та культури.

Водночас у Закарпатській, Івано-Франківській та Львівській областях, де розташовані унікальні дерев'яні храми, внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, релігійно-екскурсійні тури на їх основі, на жаль, не сформовані. Це свідчить про нереалізований потенціал сакральних ресурсів регіону в контексті туризму.

Південні області України практично не пропонують релігійно-екскурсійних турів, що зумовлено переважною орієнтацією регіону на пляжний і морський відпочинок. Відтак релігійний туризм у цій частині країни посідає другорядне місце серед інших видів туристичної діяльності.

Таблиця 2.11

Порівняння вартості деяких релігійних турів, організованих турфірмами та паломницькими службами України, 2025 р.

Турфірма	Ціна	Паломн. Служба	Ціна
Назва туру		Назва туру	
Дивовижна Тернопільщина + Почаївська Лавра		Одеса, Білгород-Дністровський, Шабо	
UKRAINIAN TOUR	1680 грн.	УПЦ	1600 грн.
Слуга Господня		Густинський монастир	
ТА "Бутік подорожей"	250 грн.	ВИТОКІ	220 грн.
Тур до Почаївської Лаври, Межиріч, Кременець		Паломницька поїздка в Почаївську Лавру	
IGotoWorld.com	2290 грн.	Стрітєння	1750 грн.
Екскурсія до Почаївської Лаври		Святині Київщини: Кагарлик, Вільшанка, Нецерів	
ЕтноСвіт	390 грн.	«Святині Православ'я»	350 грн.

Джерело: [64]

В Україні наразі функціонує близько 130 паломницьких відділів, служб, агентств та фірм. Їхня маршрутна мережа охоплює всю територію країни, а також більшість країн Європи й Близького Сходу. У середньому кожна з таких організацій щороку пропонує близько 50 паломницьких поїздок.

Аналіз вебсайтів туристичних компаній показує, що більшість туроператорів і турагентств орієнтуються на організацію індивідуальних, сімейних і групових подорожей у різні країни світу, при цьому рідко займаються формуванням саме паломницьких груп. Безпосередньо просуванням і організацією релігійного туризму, як правило, опікуються релігійні організації, а також створені при них паломницькі центри, відділи, бюро або туристичні фірми.

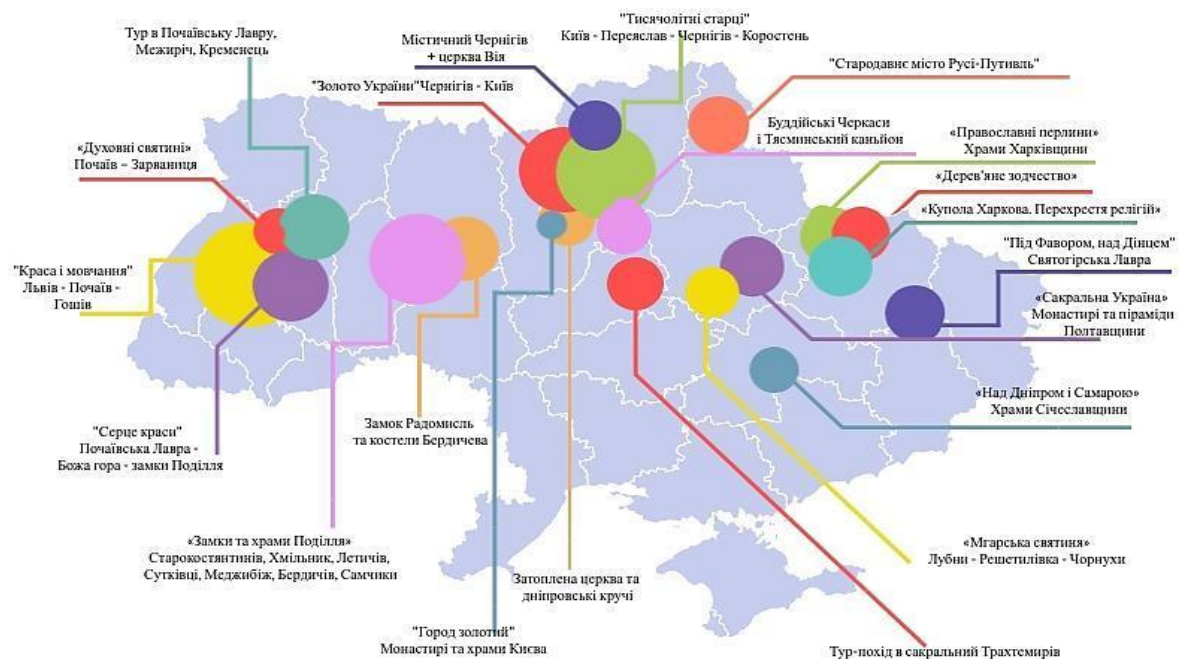

Рис. 2.18. Найпопулярніші релігійні тури Україною від туроператорів «Навігатор Україна» та «Країна ЮА» до початку повномасштабної війни, 2021 р. [54]

При виборі організатора для здійснення релігійної подорожі, турист може звернутися як до традиційної туристичної компанії, так і до паломницької служби. Принципових відмінностей між їхніми пропозиціями зазвичай немає. І ті, й інші пропонують повноцінно сформовані тури, що включають транспорт, харчування, екскурсійну програму, час для духовної

тиші, а за потреби – й проживання (у випадку багатоденних турів). Вартість таких поїздок і напрямки часто співпадають, тому вибір залежить від інтересів туриста та його фінансових можливостей.

Слід зауважити, що релігійний туризм охоплює не лише відвідування сакральної архітектури, а й ознайомлення з музейними установами, пов'язаними з релігійною тематикою. В Україні функціонує 13 музеїв, присвячених релігійній тематиці. Їхніми відвідувачами переважно є звичайні туристи, а не паломники. Це пояснюється тим, що більшість таких музеїв існує як самостійні інституції або є частинами ширших музейних комплексів чи заповідників, без безпосереднього зв'язку з культовими практиками. Водночас отримати достовірні статистичні дані щодо кількості відвідувачів цих музеїв надзвичайно складно, оскільки більшість з них не мають офіційних інтернет-ресурсів або не публікують відповідну інформацію.

Музеї релігійної тематики в Україні переважно зосереджені в західних регіонах та місті Києві, однак наразі вони не інтегровані до жодного релігійного туру або екскурсійного маршруту. Попри значний потенціал, унікальні колекції з експонатами, вік яких сягає кількох століть, ці музеї залишаються маловідомими в межах країни. Основною причиною такого стану є відсутність інформаційної підтримки та рекламного супроводу.

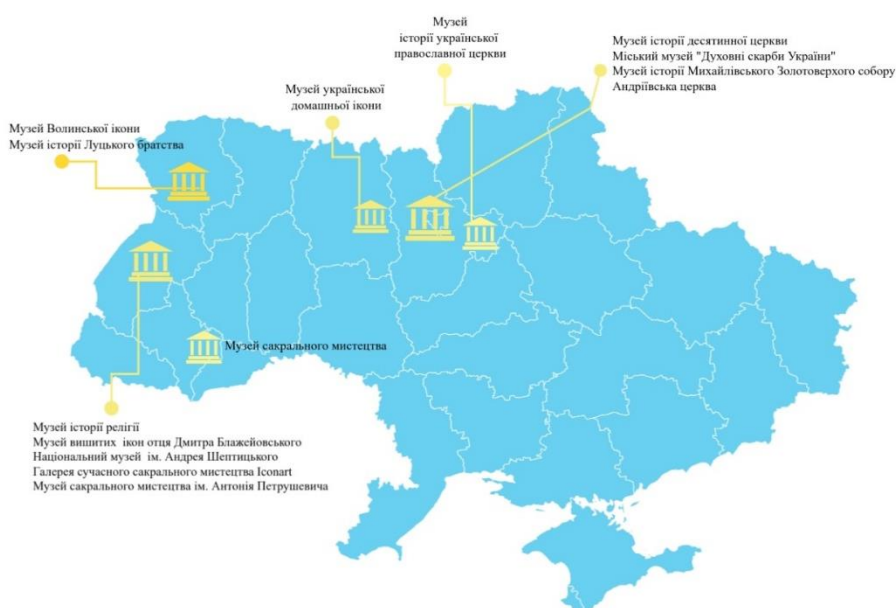

Рис. 2.19. Музеї релігійної спрямованості в Україні, 2025 р.

Організація подорожей релігійного спрямування потребує особливого підходу, адже такі маршрути мають відповідати релігійним переконанням учасників і водночас задовольняти потреби туристів. Деякі релігійні об'єкти встановлюють обмеження для відвідувачів – як за кількістю, так і за правилами перебування. Зокрема, може вимагатися відповідний зовнішній вигляд, дотримання тиші, заборона на фото- та відеозйомку, участь лише у складі груп із сертифікованим гідом тощо.

Ще одним важливим аспектом є сезонність таких турів. З метою уникнення перетину потоків паломників та звичайних туристів рекомендується формувати графіки відвідувань так, щоб забезпечити комфорт обом групам. Крім того, для ефективної реалізації релігійного маршруту організатор повинен мати налагоджені зв'язки з представниками духовенства, оскільки доступ до окремих святинь або участь у богослужіннях потребує попереднього узгодження.

Зростання інтересу до духовних подорожей спостерігається щорічно, з приростом у 10–15%. Мотиви таких мандрівок можуть бути як релігійними, так і пізнавальними. Сучасний турист дедалі частіше висуває вимоги до рівня комфорту, тому практика розміщення прочан у монастирях без зручностей уже не відповідає очікуванням. Замість цього зростає попит на готельне обслуговування відповідного рівня, що сприяє розвитку суміжних галузей туристичної інфраструктури.

Таким чином, Україна володіє значним потенціалом для розвитку релігійного туризму. Сакральні об'єкти є невід'ємною складовою оглядових турів, оскільки несуть не лише духовну, а й історико-культурну та архітектурну цінність. Водночас, складність організації таких поїздок зумовлює те, що туристичні компанії нечасто беруться за формування спеціалізованих релігійних маршрутів, що, своєю чергою, відображається на загальній кількості таких пропозицій в Україні.

2.3. Проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму

Більшість релігійних об'єктів в Україні є неповторними як з архітектурної, так і з духовної точки зору. Однією з основних проблем, що постає перед цими об'єктами, є їхнє збереження. Частина релігійних споруд має статус національної спадщини, що підкреслює необхідність їх реставрації та охорони.

Станом на 2021 рік, до початку повномасштабної війни, у підпорядкуванні Міністерства культури перебувало приблизно 130 тисяч об'єктів нерухомої спадщини, з яких 80% – культурно-історичні пам'ятки, включно з релігійними спорудами, – потребували капітального ремонту, а 30% перебували в аварійному стані [27].

Втім, з початком повномасштабного вторгнення Росії у лютому 2022 року, Україна втратила значну кількість релігійних архітектурних пам'яток. За даними на квітень 2025 року, найбільше таких споруд було зруйновано в Донецькій (45 об'єктів) та Луганській (40 об'єктів) областях. Далі йдуть Київська (34) та Харківська (25) області. Загалом за перші п'ять місяців війни було знищено або пошкоджено 183 релігійні об'єкти у 14 регіонах України [56].

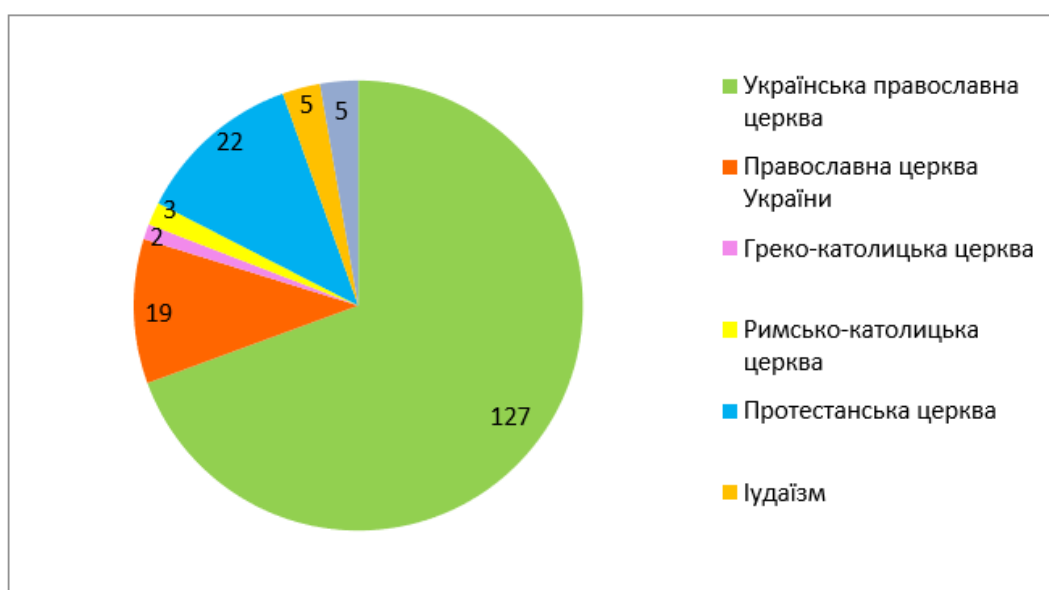

Рис. 2.19. Співвідношення зруйнованих релігійних споруд в Україні за конфесіями, 04.2025 р.

Були втрачені або зазнали пошкоджень й об'єкти, які належать до національної спадщини України. Серед них: дерев'яний храм на честь Пресвятої Богородиці у Житомирській області, Єлецький Успенський монастир, Свято-Троїцький собор, Собор Преображення Господнього в Чернігівській області, а також Свято-Миколаївська Брянська церква в Дніпропетровській області [56].

У результаті пошкодження релігійних споруд виникає потреба у їхньому ремонті або реставрації. Ці два процеси суттєво відрізняються. Ремонт передбачає можливість заміни матеріалів, інженерних конструкцій та окремих елементів дизайну. Натомість реставрація є складнішим і тривалішим процесом, що вимагає використання спеціальних матеріалів, які відповідають історичному вигляду будівлі. Основною метою реставрації є посилення конструкцій, однак вона не допускає їх повної заміни або демонтажу.

З метою збереження культурно-історичних пам'яток в Україні було започатковано програму «Велике будівництво», в межах якої реалізується проєкт «Велика реставрація». У 2021 році Міністерство культури відібрало 109 об'єктів для участі в цій програмі, з них 40 становлять релігійні споруди. Загалом протягом трьох років передбачається відновити близько 150 культурно-історичних об'єктів. У додатку Є подано карту релігійних об'єктів, включених до проєкту «Велика реставрація» [9].

Найбільше реставраційних робіт заплановано на території Києво-Печерської лаври та Софійського собору – відповідно 13 та 9 проєктів [57].

Попри значне фінансування, не всі споруди, які потребують відновлення, отримують бюджетну підтримку. У 2021 році в межах проєкту «Велика реставрація» були виділені кошти на певні об'єкти.

На реставрацію релігійних об'єктів було спрямовано 35,7% загального бюджету проєкту. Це свідчить про те, що такі об'єкти дійсно перебувають у критичному стані та потребують відновлення, адже їхня втрата означає втрату духовної, архітектурної й історичної спадщини [58].

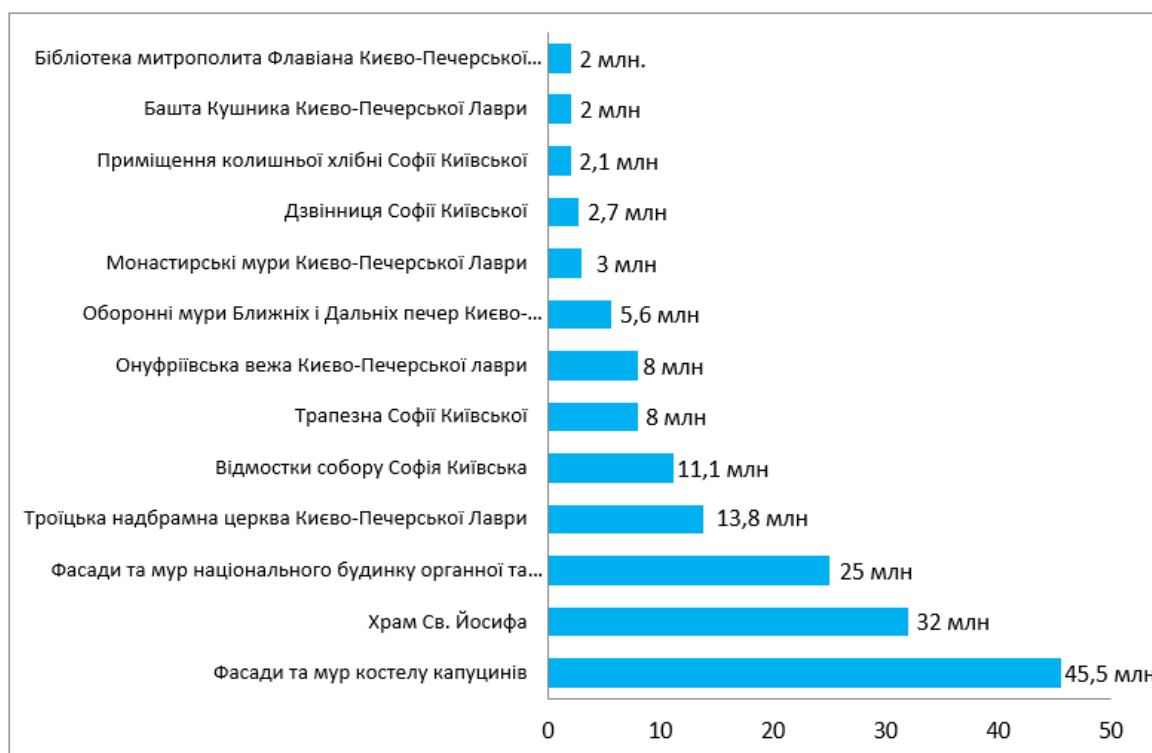

Рис. 2.20. Витрати коштів за проектом «Велика реставрація», 2021 р.

Проте деякі релігійні споруди, які особливо потребують реставрації, залишаються поза увагою держави. Так, розподіл бюджету на 2021 рік викликав значний резонанс у суспільстві. Із загального обсягу фінансування, що склав 400 мільйонів гривень, майже половину – 186,5 мільйона гривень – було виділено Києву на роботи в Києво-Печерській лаврі та Софії Київській. При цьому проєкт реставрації Семінарської церкви в Чернівцях, який отримав найбільшу підтримку громадськості, не потрапив до переліку об'єктів, що фінансувалися у 2021 році [8].

Слід зазначити, що участь у програмі «Велика реставрація» можуть брати лише об'єкти, які перебувають у державній власності. Через це багато об'єктів культурної спадщини не потрапляють до списків фінансування: спочатку вони мають пройти процедуру передачі у державну власність, що часто затягується. У результаті необхідні роботи відкладаються на невизначений термін, а кожен рік без реставрації призводить до подальшого руйнування споруд.

Рис. 2.21. Проблеми розвитку релігійного туризму в Україні

Водночас варто враховувати, що держава не завжди ефективно опікується пам'ятками архітектури, що підтверджується численними прикладами втрат. Як альтернатива, в Україні поступово впроваджується практика передачі або продажу таких об'єктів приватним власникам. Однак така модель поки що є незвичною для країни й викликає суперечливі оцінки. З одного боку, приватний власник може зашкодити автентичності пам'ятки, але з іншого – без належного фінансування з боку держави багато споруд залишаються занедбаними та втрачаються остаточно.

Питання передачі пам'яток у приватну власність у свідомості багатьох українців досі асоціюється з їх знищенням. Втім, згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини», власнику заборонено зносити, змінювати, переносити або замінювати пам'ятку. Навпаки, він зобов'язаний утримувати її в належному стані, вчасно проводити ремонт і захищати від пошкоджень, руйнування або знищення. Усі ці обов'язки фіксуються в договорі, який новий власник підписує з органом охорони культурної спадщини.

Що стосується перетворення пам'яток на заклади розважального характеру, то це питання не є надто гострим. У багатьох випадках така практика може бути навіть корисною: якщо власник інвестує у відновлення пам'ятки та розміщує там свій бізнес, є ймовірність, що прибуток від нього буде спрямовано на подальше утримання об'єкта.

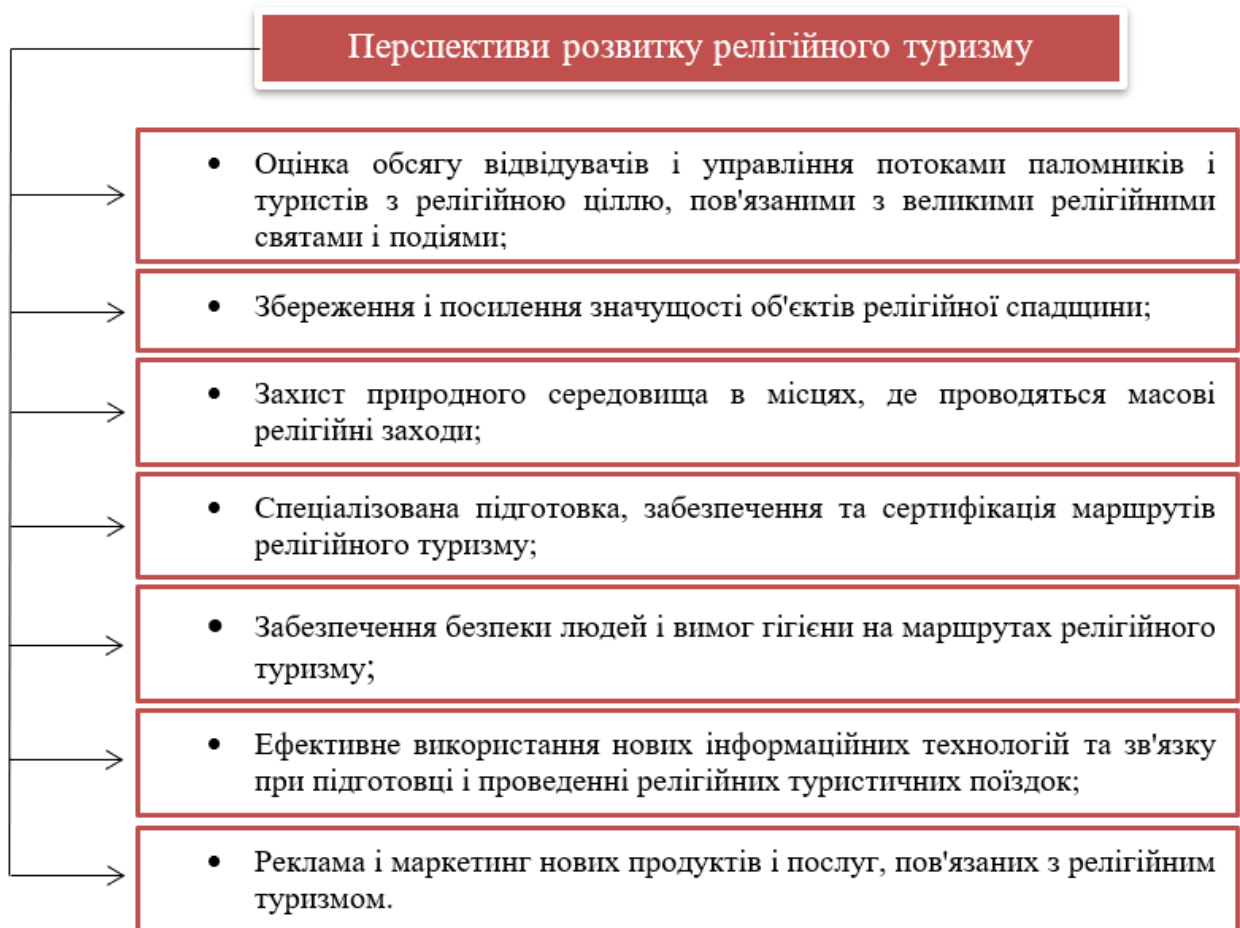

Рис. 2.21. Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні

Однак такий підхід більше підходить для замків і палаців, тоді як для церков і храмів питання має інший характер. Перетворення культової споруди, наприклад, на кав'ярню чи готель може викликати нерозуміння в релігійній спільноті. Натомість можливим варіантом є пристосування таких об'єктів під народні доми або краєзнавчі музеї – подібна форма використання не суперечить їхньому духовному значенню.

Прикладом передачі релігійної споруди в приватну власність є старовинний костел у селищі Магерів. Збудований у 1843 році, він не мав статусу пам'ятки культурної спадщини та не був внесений до Державного

реєстру нерухомих пам'яток. Місцева римо-католицька громада відмовилася взяти костел у власність, тому він понад 15 років стояв занедбаним. Нове життя споруда отримала лише після передачі її приватному власнику. Підприємець придбав костел за символічну суму – 30 000 гривень. Хоча поки не визначено, для яких цілей він буде використаний, вже розраховано, що лише на ремонт фасаду, відновлення даху та куполів протягом року потрібно буде витратити понад 200 000 гривень [10]. Варто також пам'ятати, що у разі розвитку релігійного туризму церкви, які обирають цей напрям, мають певним чином адаптуватися до потреб і запитів туристів – звісно, не виходячи за межі релігійної допустимості.

Релігійні об'єкти, подібно до музеїв і арт-галерей, мають інтегруватися у технологічний прогрес. Одним із перспективних напрямів для церков України є впровадження інформаційних технологій. Деякі сучасні храми вже починають втілювати цей досвід на практиці. Наприклад, дерев'яна церква Архістратига Михаїла у Комарно, яка є пам'яткою архітектури національного значення, прагне стати туристичним магнітом для громади. Наразі церква не діє, проте у 2021 році там вперше в Україні презентували 3D-мапінг. За допомогою світла та звуку в храмі «оживили» втрачені частини іконостасу і дали змогу відвідувачам побачити церкву такою, якою вона була у часи активного функціонування [58].

Рис. 3.6. Шляхи підвищення туристичної привабливості релігійних об'єктів

Подібний проект реалізували й у Чернігівській області, де за допомогою 3D-моделі відтворили храм, збудований у XVIII столітті і зруйнований більшовиками у XX столітті. У 2021 році місцева влада надала можливість усім охочим побачити Вознесенську церкву віртуально. Ця 3D-копія була створена на основі креслень і фотографій Стефана Таранушенка [77].

У XX столітті на території України зруйнували близько 80% унікальних церков, тож віртуальна реальність стає єдиним способом відновити їхню присутність у культурному просторі. Крім того, це може стати додатковим фактором для залучення туристів у регіони. Важливо також, що такі заходи можуть бути платними для відвідувачів, а отриманий прибуток релігійна громада або власники споруди зможуть спрямовувати на відновлення і реставрацію пам'яток.

Ще одним прикладом взаємодії церков із цифровими технологіями є дерев'яні церкви Закарпаття. Міністерство культури України у співпраці з Google оцифрували вісім дерев'яних церков регіону та створили спеціальний сайт «Дерев'яні Церкви Карпатського Регіону». Для відвідувачів доступний віртуальний тур, який дає змогу докладніше ознайомитися з історією цих церков. 3D-тури доступні також у режимі Street View на Картах Google [11].

Таким чином, на основі наведених прикладів, а також інформації з третього підрозділу першого розділу про закордонний досвід організації релігійного туризму, можна виділити кілька варіантів розвитку цього напрямку в Україні.

Розглянемо кожен із варіантів окремо. Одним із найпростіших способів є 3D-тури. На сьогодні 3D-тури виконують роль своєрідної реклами, адже дозволяють показати об'єкт більш реалістично, ніж просто фотографії або текстові описи. Більшість туристичних локацій вже використовують 3D-тури на своїх веб-сайтах як інструмент залучення відвідувачів. Останнім часом багато церков та храмів також почали активно застосовувати 3D-технології у своїй діяльності.

Ще одним способом привернення туристів до церков є віртуальна реальність. Технології віртуальної реальності в архітектурі релігійних споруд можна застосовувати у двох випадках. Перший – це можливість побачити церкву, храм чи собор у її первісному вигляді за допомогою окулярів доповненої реальності. Саме такий підхід застосували для Вознесенської церкви в Чернігівській області. Другий варіант – це демонстрація унікальних старовинних експонатів, які через свою крихкість краще показувати у віртуальному вигляді, аніж у реальності. Наприклад, це можуть бути старовинні ікони чи євангелія, що краще зберігати в оригіналі, а демонструвати – в цифровому форматі.

Ще один варіант розвитку релігійного туризму – це інтерактивні інсталяції в церквах. Наприклад, відвідувач навів свій гаджет на 3D-модель церкви, і технологія доповненої реальності оживляє її, даючи змогу розглянути з усіх боків і детально вивчити матеріали, з яких вона зроблена.

3D-мапінг, який уже згадувався, також широко застосовується в Україні. Для цієї технології потрібна велика площа об'єкта, і часто саме релігійні споруди можуть це забезпечити.

Найпопулярнішим способом залучення туристів до церков лишаються музеї, розміщені в їхніх приміщеннях. Однак наявність музею не завжди гарантує великий потік відвідувачів, тому музей при церкві також варто доповнювати сучасними інформаційними технологіями.

Усі наведені приклади використання віртуальних технологій у релігійних об'єктах можуть надати спорудам нового значення та збільшити їх привабливість для туристів. Технології доповненої і віртуальної реальності здатні привернути увагу людей і довше утримувати її.

Ще одним перспективним напрямом розвитку релігійного туризму є досвід Великобританії щодо організації кемпінгу, який можна реалізувати і в Україні. По-перше, в нашій країні є багато унікальних релігійних споруд, утримання яких є складним. Надання церковних приміщень для ночівлі може стати джерелом додаткового фінансування для їх збереження. По-друге, нині

дуже популярний туризм емоцій, і можливість пожити в атмосфері храму може привабити туристів більше, ніж просто огляд архітектури.

Багато церковних споруд руйнуються через відсутність догляду. В офіційному обліку є близько 15 церков в Україні, унікальність і старовинність яких можуть зникнути вже через кілька років, якщо вони залишатимуться покинутими. Проте реально ця цифра значно більша, адже багато таких пам'яток не внесені до реєстру, і їх облік неможливий – прикладом є старий храм у Магерові.

Всі заходи з популяризації релігійних об'єктів не повинні суперечити релігійним традиціям, аби не образити почуття ні церковних служителів, ні паломників. Звісно, церква – це насамперед духовний простір, але якщо йдеться про використання храмів у релігійному туризмі, необхідно забезпечити впізнаваність споруди та її популярність серед туристів.

ВИСНОВКИ

В результаті написання кваліфікаційної роботи, автор дійшов наступних висновків:

1. Сьогодні в Україні сформувався видовий сегмент ринку релігійного туризму, який поступово розвивається. Зі збільшенням кількості рекомендацій від паломницьких організацій, завданням фахівців у сфері туризму є компетентна організація на основі дослідження ринку та чіткої координації менеджерів. Щоб релігійний туризм став зрілою галуззю в майбутньому, необхідно впроваджувати комплекс правових, економічних і організаційних заходів, які сприятимуть його розвитку.
2. Релігійний туризм є окремим видом туризму. Він приваблює людей з різних куточків світу, які не байдужі до віри. Такі туристи, сплативши за тур, прагнуть розширити свій світогляд через ознайомлення з історичними фактами про різні об'єкти та отримати естетичне задоволення. Вони цікавляться інформацією про архітектурні пам'ятки: їх авторами, стилем і часом створення. Під час подорожі умови мають бути комфортними, а рівень обслуговування – не гіршим за звичний для них. В екскурсіях туристи оглядають об'єкти та дізнаються історичні дані про них. На відміну від паломництва, у релігійному туризмі групи складаються по-різному – це і діти, і дорослі, тоді як паломництво зазвичай приваблює людей зрілого і пенсійного віку.
3. Автор проаналізував зарубіжний досвід розвитку релігійного туризму, щоб визначити перспективні напрямки його впровадження в Україні. Було вивчено ключові релігійні центри різних країн світу та можливості використання релігійних об'єктів у туризмі. Окрім того, досліджено присутність сакральних об'єктів у списку культурної спадщини ЮНЕСКО та їх застосування у релігійному туризмі. У світі зростає попит на такі тури, і деякі країни підтверджують це на практиці. Яскравим прикладом є Англія, яка впроваджує новий формат – чемпінг, що дозволяє туристам не лише

оглядати релігійні споруди здалеку, а й залишатися в них на ночівлю. Найпоширенішими інструментами для організації релігійного туризму є поєднання релігійних об'єктів з музеями та експозиційними залами, застосування 3D-мапінгу, створення та просування релігійних маршрутів разом із культурними і екологічними турами, запозичення досвіду чемпінгу, співпраця туристичних агентств із релігійними закладами та випуск спільних путівників.

4. В Україні нараховується 1629 культових пам'яток архітектури національного значення, що становить 9 % від усіх релігійних споруд країни. Було проведено рейтингову оцінку забезпеченості областей культовими спорудами національного значення. Найкраще забезпечена Львівська область, де зосереджено 28 % таких сакральних об'єктів України. Найбільшу кількість сакрально-туристичних об'єктів мають Львівська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська та Тернопільська області, а найменшу – Запорізька, Донецька, Миколаївська і Херсонська області. В цілому Україна має значний потенціал для розвитку релігійного туризму і володіє багатьма цікавими сакральними об'єктами для залучення туристів.
5. Автор також дослідив територіальну організацію релігійного туризму в Україні, проаналізувавши статистику відвідувань найбільш значущих сакральних споруд, зокрема Софії Київської, Києво-Печерської лаври та інших. Було вивчено також музеї релігійної тематики, переважно розташовані у західних областях і в Києві, але які поки не інтегровані до жодного релігійного маршруту. Релігійний туризм має особливу структуру: для проживання туристів можуть використовуватися не лише готелі, а й монастирі, а для харчування – трапезні. Цей вид туризму складний в організації і вимагає дотримання певних правил поведінки. Через це туристичні компанії рідко займаються такими турами, що підтверджує низька кількість релігійно-екскурсійних пропозицій в Україні. Організацією і просуванням релігійного туризму здебільшого займаються релігійні

організації, які створюють при собі паломницькі відділи, центри, бюро чи турфірми.

6. Серед основних проблем організації цього виду туризму – значне руйнування церковної архітектури через війну в Україні, недостатній контроль і фінансування її відновлення, проблеми з правом власності на релігійні споруди, нераціональне розподілення державних коштів на реставрацію, а також низька обізнаність туристичних фахівців щодо можливостей використання релігійних об'єктів у туризмі. Водночас на основі аналізу проблем і успішних рішень у інших країнах виділено перспективи розвитку релігійного туризму в Україні: 3D-тури храмами і соборами, віртуальна реальність для відтворення вигляду храмів минулих століть, інтерактивні інсталяції з оживленням експонатів за допомогою гаджетів, 3D-мапінг тощо.
7. За умови подолання цих проблем і врахування важливих чинників для сталого розвитку релігійного туризму, він разом із паломництвом може стати інструментом розв'язання соціальних напружень у суспільстві, особливо у контексті міжнародної комунікації національних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про туризм» №1282/4 від 18.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №29.
2. Арістова А. Релігійний і релігієзнавчий туризм в Україні: проблеми розвитку. *Науковий щорічник Історія релігій в Україні*. 2019. Вип. 29. С. 201-210.
3. Бабарицька В. Менеджмент туризму. Туроперейтинг, понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення тур продукту // Навчальний посібник-Київ: Альтерпрес, 2004 – 286 с.
4. Божук Т.І. Формування релігійно-туристичної індустрії. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 14. С. 132-136.
5. Брич В. Я. Організація туризму: підручник. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 448 с.
6. «Велика реставрація»: які об'єкти увійшли до програми. *Слово і діло*: веб-сайт. URL:<https://www.slovoidilo.ua/2021/06/30/infografika/suspilstvo/vely-ka-restavracziya-yaki-obyekty-uvijshly-prohramy> (дата звернення: 5.04.2025).
7. В'їздний туризм в Україну. Кноема. веб-сайт. URL: <https://knoema.ru/> (дата звернення: 5.04.2025).
8. Данько Н.І. Брендинг як напрям вдосконалення рекламної стратегії туристичного підприємства / Данько Н.І. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – №1086. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – Вип. 2. – 133-137 с.
9. Державна служба статистики України. Ukrstat: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 5.04.2025).

10. Досконалість віри. Топ-25 храмів України. *Релігійно-інформаційна служба України* : веб-сайт. URL: https://risu.ua/doskonalist-viri-top-25-hramiv-ukrajini_n92427 (дата звернення: 5.04.2025).
11. Євтушенко О.В. Сенсорний маркетинг у туристичному бізнесі – новітня технологія в просуванні туристичного продукту // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. – №1086. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – 145-149 с.
12. Жданов Н.С. Паломницький туризм – за і проти // *Турист*. 2003, №6.
13. Ковальчук А.С. Географія релігій в Україні: Монографія / А.С. Ковальчук. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 308 с.
14. Ковешніков В.С., Ліфіренко О.С., Стукальська Н.М. Інноваційні види туризму. *Вісник Київського національного університету харчових технологій*. Економічна наука. 2016. №4. С. 39-49.
15. Конфесійна структура населення України. *Соціологічні та маркетингові дослідження* : веб-сайт. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=862&page=1&fbclid=IwAR1TL8EA2ANw0RR2RFZ7tT6BTX8XmF33hhoxCr_3kGCikgEАНq64jG9J1Q (дата звернення: 5.04.2025).
16. Коpecь Г.Р. Актуальні проблеми розвитку логістики туризму в Україні. *Вісник Львівського національного університету “Львівська політехніка”*. 2007. С 437-440.
17. Криворученко В. Туризм – справа прибуткова. Якщо вона розвинена // *Голос України*. – 1999.-15 квітня. – 12 с.
18. Любіцева О.О., Романчук С.П. Організація православного паломництва в Святу Землю – Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія. / *Матеріали міжнародних наук.-практ. конф.* – К., 1999.
19. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: Навч. посібник / О.О. Любіцева, С.П. Романчук – К.: Альтерпрес, 2011. – 416 с.

20. Міжконфесійні відносини та релігія як джерело конфлікту. *Навчальні матеріали онлайн* : веб-сайт. URL: https://m.pidru4niki.com/1842112043764/turizm/religiyno-palomnitskiy_turizm (дата звернення: 5.04.2025).
21. Організація міжнародного туризму. *Все про туризм* : веб-сайт. URL: <http://infotour.in.ua/senin13.htm> (дата звернення: 5.04.2025).
22. Основи релігієзнавства. *Довідник* : веб-сайт. URL: <https://subject.com.ua/philosophy/religion/20.html> (дата звернення: 5.04.2025).
23. Особливості розвитку індустрії туризму. *Туристична бібліотека : сутність, складові* : веб-сайт. URL: https://tourlib.net/books_ukr/melnychenko1-1.htm (дата звернення: 5.04.2025).
24. Релігії в Україні. *Вікіпедія* : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Християнство> (дата звернення: 5.04.2025).
25. Релігійний туризм в Україні. *Туристичний посібник* : веб-сайт. URL: <https://tourism-book.com/books/book-29/chapter-1346> (дата звернення: 5.04.2025).
26. Релігійні традиції світу. У 2-ух томах. Том 1 / Пер. з англійської. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1996 – 576 с.
27. Релігійно-паломницький туризм. Навчальні матеріали онлайн : веб-сайт. URL: https://m.pidru4niki.com/1842112043764/turizm/religiyno-palomnitskiy_turizm (дата звернення: 5.04.2025).
28. Роль Католицької церкви та ідеології в суспільстві XVIII століття. Науковий блог : веб-сайт. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2014/rol-katolytskoji-tserkvy-ta-ideolohiji-v-suspilstvi-xviii-stolittya/> (дата звернення: 5.04.2025).
29. Сендж Ч., Фрайбургер В., Рацал К. Реклама: теорія та практика. – К., 2009. – 57 с.

30. Стафійчук В.І. Рекреалогія / В.І. Стафійчук. – К.: Альтпрес, 2006. – 263 с.
31. Туристичний імідж регіону: монографія / А.М. Байназаров, О.В. Бойко, О.С. Вишневська, Г.В. Довгаль, О.В. Євтушенко, С.М. Куделко, О.О. Любіцева, О.Г. Павлова, А.Ю. Парфіненко, А.С. Перепелиця; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2011. – 311 с.
32. Удовенко А. М. Роль та місце екскурсійної діяльності у розвитку релігійного туризму на Закарпатті. Економіка. Управління. Інновації. 2013. Вип. № 2 (10).
33. Українська греко-католицька церква *Вікіпедія* : веб-сайт. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Українська_греко-католицька_церква (дата звернення: 5.04.2025).
34. У Чернігівській області у віртуальній реальності відтворили Вознесенську церкву, знищену більшовиками. *ТСН*: веб-сайт. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/u-chernigivskiy-oblasti-u-virtualniy-realnosti-vidtvorili-voznesevnsku-cerkvu-znischenu-bilshovikami-1749568.html> (дата звернення: 5.04.2025).
35. Успенський собор. *Видатні місця* : веб-сайт. URL: <https://oktv.ua/ua/turizm/dostoprimechatelnosti-kieva/uspenskij-sobor> (дата звернення: 5.04.2025).
36. Хетагурова Д.О. Світові тенденції розвитку релігійного туризму. туристичний та готельно-ресторанний бізнес : *світовий досвід та перспективи розвитку для України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 10 квіт. 2019 р. Одеса : ОНЕУ, 2019. С. 359-362.
37. Хрещення Київської Русі. *Історія України* : веб-сайт. URL: <https://histua.com/istoriya-ukraini/knyaya-doba/khreshchennya-kijivskojirusi-khto-data-ta-jogo-istorichne-znachennya> (дата звернення: 5.04.2025).
38. Чередниченко А.О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально економічної кризи.

- Вісник економіки транспорту і промисловості*. Загальноєкономічні питання. №5. С. 4-7.
- 39.Що таке християнство. *Вікіпедія* : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Християнство> (дата звернення: 14.04.2021).
40. Що являє собою туризм, як система статистичних понять та визначень. *Все про туризм* : веб-сайт. URL: <http://infotour.in.ua/artemova6.htm> (дата звернення: 5.04.2025).
41. Юрченко С.О., Юрченко О.Є. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. №6. С. 2016-2017.
- 42.Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. // Релігієзнавство. Навчальний посібник. 2-ге вид./ П.Л. Яроцький – К.: 2004.
- 43.Diverse Beliefs: Tourism of Faith Religious tourism gains ground. *Strategic Initiatives & Government Advisory*. 2012. 9 p.
- 44.Duissenbayeva A., Izmailov I. Religious tourism as a sociocultural phenomenon of the present. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 143. P. 958-963.
- 45.Faith Travel Association. *National Tour Association*: website. URL: <https://ntaonline.com/markets/faith-travel-association/> (дата звернення: 5.04.2025)
46. Global tourism forecasts. World Tourism Organization, Madrid, 1994. -104 p.
- 47.Griffin K., Raj R. The Importance of Religious Tourism and Pilgrimage: reflecting on definitions, motives and data. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 2017. Vol. 5, № 3. P. 2-9.
- 48.Investing in The Buddhist Circuit 2014-2018. *International Finance Corporation. World bank group*. 72 p.

49. Italy Travel Statistics. *Luggagehero*: website. URL: <https://luggagehero.com/ru/blog/italy-travel-statistics/> (дата звернення: 5.04.2025).
50. Paris Travel Statistics. *Luggagehero*: website. URL: <https://luggagehero.com/blog/paris-tourism-statistics/> (дата звернення: 5.04.2025)
51. Religion by Country 2021. *Worldpopulationreview*: website. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/religion-by-country> (дата звернення: 5.04.2025)
52. Sancti Hieronymi. Epistola CIX (a). Ad Riparium presbyterum. // Migne J.-P. *Patrologia cursus completes series Latina*. P., 1845. T. XXII. S. 907.
53. The European market potential for religious tourism. *Ministry of Foreign Affairs*: website. URL: <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/religious-tourism/market-potential> (дата звернення: 5.04.2025)
54. The Global Religious Landscape. *Perfomorg*: website. URL: <https://www.pewforum.org/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/> (дата звернення: 5.04.2025)
55. The most visited sacret sites. *Travelandleisure*: website. URL: <https://www.travelandleisure.com/attractions/worlds-most-visited-sacred-sites> (дата звернення: 5.04.2025)
56. Tomljenović R., Dukić L. Religious tourism – from a tourism product to an agent of societal transformation. *Invited Papers: religious tourism and the contemporary tourism market*. 2017. P. 1-7.
57. Tourism 2020 Vision. World Tourism Organization, Madrid, 2003. 98 p.
58. UNESCO: website. URL: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/ua> (дата звернення: 5.04.2025)
59. World's Most-Visited Sacred Sites. *Travelandleisure*: website. URL: <https://www.travelandleisure.com/attractions/worlds-most-visited-sacred-sites> (дата звернення: 5.04.2025).

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на дипломну роботу бакалавра студента
спеціальності 242 «Туризм»

А.О. Кноль

на тему: «Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні»

20.05.2025 р.

м. Харків

Інтенсивний розвиток туризму відіграє важливу роль у вирішенні соціальних проблем. У багатьох країнах світу саме за рахунок туризму виникають нові робочі місця, підтримується високий рівень життя населення, необхідність розвитку сфери туризму сприяє підвищенню рівня освіти, впровадженню нових засобів поширення інформації тощо. Україна має величезний потенціал розвитку туристичного сектору. Однак він у значній мірі не реалізований. Відтак, існує нагальна потреба в комплексних дослідженнях та концептуальних наукових обґрунтуваннях напрямів та конкретних завдань перспективного розвитку регіонів.

Релігійний туризм відіграє важливу роль в системі внутрішнього і міжнародного туризму. Велика кількість людей всього світу обирають саме паломницькі та екскурсійно-пізнавальні тури по святих місцям і релігійним центрам. В Україні цей вид туризму ще дуже молодий та швидко набуває популярності серед вірян різних конфесій. Саме тому, на сьогоднішній день, особлива увага приділяється просуванню релігійного (паломницького) туризму на внутрішній та на міжнародний ринок.

Отже, у своїй праці автор здійснив аналіз теоретичних основ індустрії туризму, зробив комплексну оцінку рівня розвитку туризму в Україні та окремих регіонах, а також за видами туризму. Ці результати можуть бути використані місцевими підприємствами, що зайняті у туризмі.

Не викликає заперечень структура дослідження, яку відзначають логічність і послідовність. Це дало можливість з належною повнотою охопити основні аспекти теми.

Безсумнівно, А.О. Кноль доклала чималих зусиль, аби реалізувати поставлені завдання. Значною мірою вона досягла поставленої мети. Особливо відзначимо роботу автора над 2 розділом. Студентка плідно працювала над роботою протягом відповідного часу, враховувала пропозиції та зауваження щодо змісту роботи.

Робота А.О. Кноль може бути допущеною до захисту в ДЕК та заслуговує на позитивну оцінку.

Науковий керівник

к.іст.н., доц. Посохов І.С.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна
Харків, пл. Свободи, 6
29 травня 2025 року

Екзаменаційній комісії
із захисту бакалаврських робіт
студентів спеціальності
242 «Туризм»

ЗОВНІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на бакалаврську роботу студента спеціальності 242 «Туризм»

Кноль А.О.

на тему: Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні

Як показує світовий досвід, рекреаційне господарство, зокрема туризм, суттєво впливає на соціально-економічний розвиток областей, а залучення інвестицій для забезпечення рекреаційного облаштування території впливає на зростання показників не лише в індустрії відпочинку і оздоровлення, але й інших галузях. Оцінка туристичного потенціалу регіонів України та його правильне використання може суттєво вплинути на розвиток територій, сприяти покращенню їх туристичного іміджу. За умови ефективної адаптації світових змін, інтенсифікації оновлення матеріально-технічної бази, трансформації системи цінностей готельних підприємств у бік клієнторієнтованого високоякісного сервісу на основі міжнародних стандартів обслуговування, Україна має значні шанси посісти достойне місце на туристичній карті світу.

Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів та висновків. Структура роботи повністю розкриває тему дослідження, є зрозумілою, логічною та обґрунтованою, мета роботи досягнута, всі поставлені задачі виконані в повному обсязі.

Аналіз дипломної роботи свідчить про те, що А.О. Кноль обробила велику кількість теоретичного матеріалу, оволоділа достатніми навичками самостійно ставити та вирішувати дослідницькі завдання, які мають суттєве

значення для розвитку складових індустрії туризму та покращення ефективності їх функціонування. Простежується ретельна робота по кожному розділу теми, що розглядається.

Наукові положення та висновки, отримані в ході написання роботи, мають важливе значення для розвитку туристичної індустрії і створення належної матеріально-технічної бази для організації різних видів відпочинку в Україні.

Бакалаврська робота грамотно оформлена. Вона містить достатню кількість табличного і ілюстративного матеріалу, що дозволяє більш наочно розкрити її основні результати.

Істотних недоліків бакалаврська робота не містить.

Запропонована робота є завершеним, самостійним науковим дослідженням, яке цілком відповідає встановленим вимогам до робіт відповідного кваліфікаційного рівня. За умови успішного захисту в ЕК, робота заслуговує на позитивну оцінку.

Рецензент:

к.г.н., доцент кафедри
міжнародних економічних відносин
та логістики

Ханова О.В.